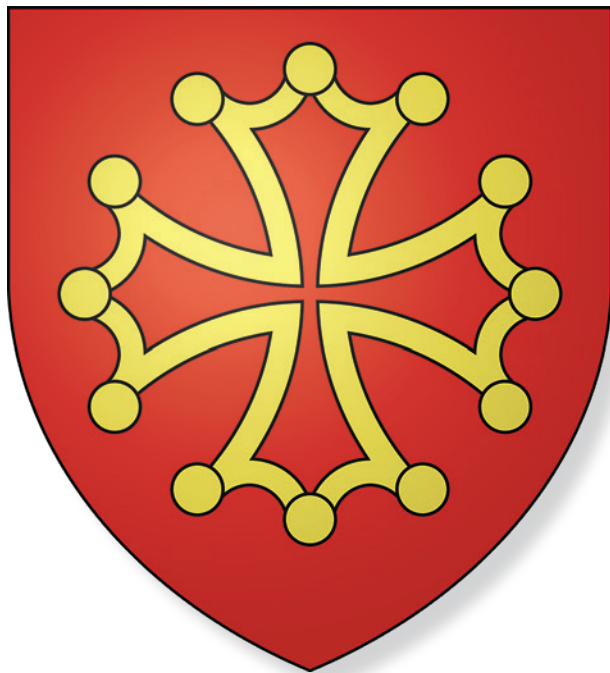

2. Ont demòras ?

Lo lòc de demorança : vilas e lòcs d'interès

Tolosa	47
Bordèu	51
Marselha	56
Ais	61
Montpelhièr	65
Periguers	69
Limòtges	73
Nimes	77
Pau	82
Carcassona	86
Baiona	90

Tolosa

© Didier Descouens – CC BY-SA 4.0

Tolosa, una de las vilas mai ancianas d'Euròpa, nais abans l'èpòca romana. Sa posicion estrategic sus Garona favoriza lo comèrci. Jols romans, ven una vila essenciala amb d'infraestructuras que se desvolopan.

A l'Edat Mejana, es la capitala del prestigiós **comtat de Tolosa**, un dels centres de la cultura occitana e qu'arcuelh **trobadors**. Pasmens, l'espelida del **catarisme** e l'aviditat dels senhors del Nòrd menan a la **Crosada contra los Albigeses** e al tractat de 1229, qu'avia l'annexion del comtat a França en 1271.

Prospèra pendent la Renaissance gràcias al comèrci del pastèl. Lo *Consistòri del Gay Saber* e figuras coma **Pèire Godolin** illustran son patrimòni literari.

Los sègles XIX^{en} e XX^{en} marcan la modernizacion de Tolosa amb lo camin de fèrre puèi l'industria aeronautica e espaciala. Son identitat occitana se reviscòla uèi amb de moviments de reivindicacion e d'ensenhament de la lenga.

Una posicion estrategic

Tolosa es una de las vilas mai ancianas d'Euròpa. Foguèt fondada a l'èpòca preromana, quand una tribú gallesa, los **Vòlques Tectosages**, e mai particularament los **Tolosates**, s'installèron dins la region. Lo site de Tolosa, situat sus la **riba de Garona**, presenta alara una posicion geografica estrategic pel comèrci del vin, del blat e dels metals, qu'es entre los Pirenèus, la Mediterranèa e l'Atlantic.

Amb la **conquista romana** al sègle II^{en} abans Jèsus Crist, Tolosa venguèt una ciutat màger de la província romana de la **Narbonesa**. I aviá dejà una activitat comerciala importanta, en particular amb l'estanh e los produïts agricòlas. L'influéncia romana transformèt la ciutat en un **centre urban estructurat**, dotat d'aqueductes, de banhs e d'amfiteatres.

Al començament de l'Edat Mejana, après la casuda de l'Empèri Roman, Tolosa venguèt lo còr d'un **reialme visigòt** fins a sa **conquista pels Francs** al sègle VI^{en}, mas i demorèron pas gaire. Al

© Pierre Selim – CC BY-SA 3.0

sègle VII^{en}, venguèt la capitala d'un grand **ducat** puèi un centre de poder amb lo **comtat de Tolosa** a partir del sègle IX^{en}.

Lo comtat de Tolosa

Los comtes de Tolosa èran demest los **senhors mai poderoses e rics d'Euròpa** amb un comtat que s'espandiguèt geograficament de faïçon importanta. Jos lor govèrn, la vila venguèt un **centre de l'activitat culturala e economica de la region**. En aquel periòde, la lenga d'òc aguèt un ròtle central dins la vida intel·lectuala e literària de la region. Tolosa foguèt un **fogal màger de l'edat d'aur dels trobadors** als sègles XI^{en} e XII^{en}. Aqueles poètas celebravan l'amor cortés o fin'amor e creèron una rica literatura ont s'exprimissian las valors occitanas de prètze, de mesura, de larguesa, de jòi e de paratge.

La crosada

Çaquela, lo sègle XIII^{en} portèt de tresviraments amb l'**expansion del catarisme**. Aquel movement religiós, considerat com eretic per la Glèisa catolica, trobèt un resson grand en Occitània, que questionava l'autoritat de la Glèisa e la corrupcion del clergat. La **Crosada contra los Albigeses o Catars** (1209-1229) foguèt menada per senhors del Nòrd al nom del rei de França e a la demanda del Papa, per eradicar aquela eresia e **impausar lo poder del rei de França e de la Glèisa**. Tolosa foguèt **assetjada en 1218** e après una resisténcia ferotja, especialment de las femnas de Tolosa, lo comtat foguèt finalament **annexat al reialme de França** après lo tractat de París de 1229. Èra la fin de l'independéncia tolosana.

Una vila rica

Pr'aquò, Tolosa prosperèt pendent la Renaissance gràcias al **comèrci del pastèl**. Amb aquela planta cultivada dins la region, fasián una tintura blava fòrça presada en Euròpa. Aquela riquesa balhèt lo mejan a la vila d'enriquir son **patrimòni arquitectural**, amb la construccion d'ostals particulars somptuosos.

En parallèl, l'unificacion progressiva del reialme menèt a una **centralizacion administrativa qu'afectèt l'identitat occitana**. Lo francés venguèt pauc a pauc la lenga dominanta dins las institucions, e l'occitan foguèt relegat a un usatge oral fins a de-

mesir fòrtament uèi. Foguèt pr'aquò illustrat per la creacion del **Consistori del Gay Saber** en 1323 qu'es l'institucion literària mai anciana del mond occidental, e qu'aviá a l'origina l'objectiu d'en-coratjar la poesia occitana. Los melhors vèrses presentats al concors dels Jòcs florals recebián de prèmios jos la forma de diversas flors, fachas d'aur o d'argent.

Aquel consistòri demandèt a un avocat tolosan, Guilhem Molinier, d'escriure un tractat de gramatica e de retorica occitanas qu'es benlèu uèi lo mai ancian de totas las lengas romanicas :

Las Leys d'amors. L'òbra foguèt comandada en 1323 e redigida entre 1328 e 1355. Presenta los diferents aspèctes de l'art del trobar : gramatica, retorica, estilistica e versificacion.

La lenga foguèt tanben onorada per la produccion literària remirabla de **Pèire Godolin** al sègle XVII^{en}, especialament amb son *Ramelet mondin*.

Una vila occitana modèrna

A la **Revolucion francesa** de 1789, las ancianas províncias foguèron suprimidas, e la region foguèt desvedida demest los novèls departaments. Aquò agravèt la **marginalizacion de la lenga e de la cultura occitanas**, que las politics revolucionàrias privilegiavan l'unitat nacionala al prejudici de las identitats regionalas.

Al sègle XIX^{en}, Tolosa se modernizèt progressivament, e venguèt un **centre economic màger** dins lo Sud de França. L'arribada del camin de fèrre connectèt la vila amb las autras metropòlis importants, çò qu'estimulèt son desenvolopament.

Lo sègle XX^{en} transformèt Tolosa d'un biais pregond, particularament amb l'implantacion de l'**industria aeronautica**. En 1918, la creacion de la *Société des lignes Latécoère*, venguda *Aéropostale* en 1927 puèi *Air France*, e tanben l'arribada de *Sud-Aviation* en 1957, venguda *Aérospatiale* puèi *Airbus*, faguèron de la vila un centre mondial dins l'industria aeronautica e espaciala. Aquela evo-

© Didier Descouens - CC BY-SA 4.0

lucion economica cambièt la demografia e l'urbanisme de Tolosa, que venguèt una metropòli moderna.

Mentretant, la segonda mitat del sègle vegèt una **renaissença de l'identitat occitana**. De movements culturals e lingüistics coma las **escòlas Calandreta** e l'**Institut d'estudis occitans** foguèron creats per promòure l'ensenhament de l'occitan e la preséncia sociala e culturala de la lenga.

Uèi, Tolosa es a l'encòp un **centre tecnologic** e una vila que valoriza son **patrimòni istoric**. Las iniciativas per preservar la lenga e la cultura occitanas se perseguisson, amb per exemple una **senhalizacion bilingua dels noms de carrièras** e de las **estacions de metro**, e la vila presenta una sintèsi entre tradicion e innovacion, amb una identitat occitana que coabita amb las ambicions futuristas de l'industria e de la sciéncia.

© Frobless – CC BY-SA 4.0 – Lo Capitòli (maison comuna) – 1750

Bordèu

© Yiannis Vacondios - CC BY-SA 4.0 - La Plaça de la Borsa

La vila qu'ei fondada au **sègle Ier abans J. C.** Que coneish un periòde de prosperitat com capdulh de la província romana d'Aquitània.

A l'Edat Mejana, que hè partida deu **ducat d'Aquitània**. La capitala qu'ei a Peiteius.

En 1152, Alienòr, duquessa d'Aquitània, que's marida dab Enric II Plantagenêt, duc de Normandia qui vad rei d'Anglatèrra en 1154. Bordèu qu'ei **ligat a la corona d'Anglatèrra** dinc a la fin de la guèrra de Cent Ans en 1453. Qu'ei un periòde de prosperitat marcat peu comèrci dab Anglatèrra.

Au sègle XV^{au}, que's sosmet de mau grat a la dominacion francesa. La vila qu'ei marcada per las **guèrras de Religion** au sègle XVI^{au}. Puish los negociants bordalés que s'enriqueishen enter lo sègle XVII^{au} e lo sègle XIX^{au} mercés au **comèrci triangular** e especiaument au comèrci deus esclaus.

Ua fondacion tardiva

Las purmèras traças d'ua aglomeracion sus l'arriba esquèrra de Devesa que datan deu **sègle VI^{au} abans J. C.** Aquera comunautat protoïstorica que vadó **Burdigala**, fondada au **sègle Ier abans J. C.** peus Bituriges Vivisques, un pòble gallés desplaçat per l'Empèri roman. Un estudi numismatic que confirma la parentat enter las poblacions gallesas de Berrí e deu bordalés, çò qui implica los Bituriges que s'installèn sus aqueth site après la conquista de Cesar.

La ciutat romana

Au començament deu sègle Ier, lo geograf **Strabon** que descriu Burdigala com un simple comptader de comèrci. Pendent lo regne de l'emperador Vespasian, en 70, la vila que vadó lo **capdulh** administratiu de la província romana d'**Aquitània**. Que coneishó un periòde de prosperitat pendent la dinastia deus Sevères (193-235), e qu'estó dotada de monuments com lo fòrum dab los **Pielars de Tutèla** e lo **palais Galian**, un amfiteatre on cabèn 20 000 personas. Pr'amor de l'aumentacion deu trafic, que bastín un pòrt interior e la vila que s'expandí entà arcuelher ua poblacion de 20 000 abitants. Enter 278 e 290, que bastín embarris de nau mètres de hautor entà emparar

la vila de las invasions barbaras. Après aqueras invasions, Burdigala qu'avè haut o baish 15 000 abitants.

La vila que patí invasions barbaras nombrosas, e en 260, un **empèri de Gàllia secessionista** qu'estó proclamat, centrat purmèr sus Colonha puish sus Burdigala. **Tetricus**, governador d'Aquitània, qu'estó proclamat emperador en 270 e que demorè au poder dinc e Gàllia e tornèssi dens l'Empèri roman en 274. **Ausòni**, vadut a Burdi-

gala en 309, qu'èra un retorician e poèta celèbre. Que deishè la vila entà ensenhar la retorica a la cort imperiau puish que tornè tà Bordèu a la fin de la soa vita. Après los tribulòcis deu sègle III^{au}, Bordèu que's dotè d'un embarri fortificat en 310 dab quate pòrtas, au demiei de las quaus la *Porta Navigera* qui balhava la possibilitat aus batèus de passar tà Garona.

Ua Edat Mejana trebolada

Au començament deu sègle V^{au}, Bordèu qu'estó aucupat peus **visigòts**. Los **francs** de Clodovèu que'u s'apoderèn après la **batalha de Volhèc en 507**. La vila qu'estó disputada o escambiada mantun còp enter los reis merovingians. Los **vascons**, qui passèn los Pirenèus, qu'arribèn sus l'arriba sud de Garona cap a 578 : los reis francs que devón har ua marca, ua zòna de proteccion, entà'us contièner.

A la fin deu **sègle VII^{au}**, Bordèu que hasó partida deu **ducat d'Aquitània**. En 732, qu'estó pilhat per las tropas deu **generau arabe Abd al-Rahman**. A la fin de **847**, ua benda miada peu cap **viking** Hasting que'n hasó lo sièti e que sacamandegè la vila. En 855, Bordèu qu'estó pilhat peu segond còp peus vikings.

Deu sègle X^{au} au sègle XII^{au}, Bordèu qu'èra enqüèra dens lo ducat d'Aquitània, mes qu'avè un ròtle segondari dens las lutas enter los comtes de Peitieu e de Tolosa. Au sègle XII^{au}, la vila que s'agrandí e de navèths embarris qu'estón bastits entà emparar los quartièrs navèths au sègle XIII^{au} puish los navèths estrems au sègle XIV^{au} (Senta Crotz, Senta Eulalia, Sent Miquèu).

En **1152**, **Alienòr, duquessa d'Aquitània**, que's maridè dab **Enric II Plantagenêt** qui n'èra pas enqüèra, lavetz, **rei d'Anglatèrra**, mes solament comte d'Anjau e deu Maine, puish duc de Normandia. Bordèu n'estó pas jamei anglés : qu'ei lo duc d'Aquitània qui vadó rei d'Anglatèrra en 1154. Aquitània qu'èra en union personau dab lo reiaume d'Anglatèrra mes un aumenatge qu'èra devut au rei de França. Qu'estó **disputat** dens las guèrras qui opausèn los reis de França e d'Anglatèrra : aucupat per Felip IV de França de 1294 a 1303, que's revoltè contra las tropas deu rei de França qui'u devón tornar au rei d'Anglatèrra. Pendent la guèrra de Cent Ans, Edoard III d'Anglatèrra que refusè de dar aumenatge au rei de França : Bordèu, fidèu au rei d'Anglatèrra, qu'estó assetjat shens escaduda per Felip VI de 1337 a 1340. Los bordalés que dèn tanben ua flòta de cinquanta batèus entà har partir los francés de Liborna. La **pèsta negra** qu'interrompó los combats en 1348 mes que's tornèn aviar arron. Lo hilh ainat d'Edoard III, Edoard de Woodstock, lo « **Prince Negre** », qu'avó residècia a Bordèu e que miè cavaucadas devastadoras contra las tèrras deu rei de França en 1355 e 1356. Après la victòria de Peitieu, lo Prince Negre que regnè en prince sobiran

e qu'instaurè lo purmèr parlament de Bordèu en 1362. Lo son hilh, qui regnè sus Anglatèrra e Aquitània, qu'estó aperat « Ricard de Bordèu ».

En 1377, Bordèu que resistí a ua armada francesa comandada per **Bertrand du Guesclin**. En 1400, que s'arvendí contra lo rei d'Anglatèrra Enric IV qui avè acaçat e dilhèu hèit assassinar Ricard II « de Bordèu ». En 1406-1407, ua flòta bordalesa que cacè de Gironda los soldats deu rei de França e que'us obliguè a abandonar los siètis de Blaia e Borg. En 1416, los bordalés qu'acceptèn de dar

Los embarris e la pòrta Calhau au sègle XVI^{av}

aumenatge a Enric V, lo hilh de l'usurpaire Enric IV, mes que conservèn la lor autonomia. **Pèir Berland**, arquevesque de Bordèu de 1430 a 1456, que s'opausè a la conquista de la vila per las tropas deu rei de França.

Après benalèjas de totas, la **reddicion de Bordèu** e la **des-hèita de Castilhon en 1453** que placèn la vila devath l'autoritat deu rei de França : los bordalés que's devón resignar a ua autoritat qui ne'us agradava pas guaire e qui amiè, dens los actes oficials, a **remplaçar lo gascon peu francés**.

Charles VII que decidí en 1459 de har de Bordèu ua vila reiau e d'i har edificar mantua hortalesa, lo **fòrt deu Har** entà defèner la vila de las atacas qui vienèn deu sud e de l'oèst, e lo **castèth Trompeta** entà l'emparar deu costat de Garona. En 1470, lo fòrt deu Har que vadó la residècia de Charles de Valois, nomat duc de Guiana peu son hrair Loís IX, rei de França. Lo castèth, vadut lo sièti d'ua cort brilhanta, que coneishó ua corta epòca d'esplendor dinc au decès deu duc qui s'i morí lo 24 de mai de 1472.

Lo purmèr pòrt de França

L'integracion de Bordèu au reiaume de França qu'estó mercada per resistècias, sustot contra l'introduccion de la fiscalitat reiau. En **1548**, ua **susmauta** qu'esclatè contra l'impòst, çò qui entrainè ua repression sevèra. Lo **massacre de la Sent Bertomiu en 1572** qu'avó lòc tanben a Bordèu ; enter 200 e 300 protestants que perín. Pendant las guèrras de religion, **Miquèu de Montanha** qu'estó

purmèr cònsol de la vila, de 1581 a 1585.

Bordèu que coneishó un periòde de **prosperitat** deu miei deu **sègle XVII^{au} dinc a la Revolucion francesa**, mercés au son pòrt qui vadó lo **purmèr deu reiaume**. Lo **comèrci deus negres** que's desvolopè, çò qui enriquí los **negociants bordalés**. Las guèrras de Succession d'Àustria (1742-1748), de Sèt Ans (1756-1763) e d'Independéncia deus Estats Units (1775-1783) qu'interrompón

temporàriament lo comèrci, mes aqueste que's tornè aviar lèu après cada conflicte. Los negrièrs que beneficiavan de mesuras d'encoratjament de l'Estat, com exempcions fiscaus e incitacions financèras. Autanlèu arribat a París en 1791, lo deputat bordalés Armand Gensonné que s'inscrivó a la Societat deus amics deus negres, qui avè per mira d'obtièner l'egalitat enter los òmis blancs e los òmis de color libres. En **1794**, la **hèsta de l'abolicion de l'esclavatge** qu'estó celebrada a Bordèu. En 1804, l'independéncia de Haïtí que marquè ua virada entau comèrci maritime bordalés pr'amor lo comèrci deus negres que vadè mensh rentable e mei perilhós.

Pendent lo periòde de las Lutz e de la Revolucion, Bordèu que coneishó ua prosperitat grana e de nombrós amainatjaments urbans. Los arquevesques, intendents e governaires qu'emberogín la vila, qu'assequèn los marescs e qu'amainatgèn los ancians embarris. Los intendents Claude Boucher e Louis-Urbain Aubert de Tourny qu'avón un ròtle important en aqueras transformacions, comparablas a las hèitas peu baron Haussmann a París un sègle mei tard. L'arquitecte André Portier que bastí **arcs de triomfe** majestuós en plaça de las ancianas pòrtas fortificadas, mentre que Victor Louis e concebó un **opèra** tà la vila. A la demanda de Tourny, Ange-Jacques Gabriel, arquitecte de Loís XV, que creè lo **Jardin public**. Gabriel que bastí tanben la **plaça de la Borsa**, aperada lavetz plaça Reiau, qui vadó la veirina de la vila. Bordèu que vadó un centre europèu de las Lutz, dab **Montesquiu**, magistrat e escrivan celèbre, com precursor.

De la Revolucion au sègle XX^{au}

Totun, las guèrras de la Revolucion e de l'Empèri que hasón parciaument har arrèrpè au comèrci bordalés. Napoleon qu'ordonè en **1810** la construccion deu **pont de Pèira** entà facilitar la progression de las tropas de cap tà Espanha, çò qui afectè los obradors navaus de Bordèu. La vila que paguè contribucions pesugas entà finançar las campanhas militaras e qu'arcuelhó los nafrats de guèrra dens los espitaus. En 1814, de cap a las des-hèitas deus manescas de Napoleon en Espanha, lo purmèr cònsol Jean-Baptiste Lynch que's raliè a Loís XVIII, çò qui hasó de Bordèu la purmèra vila de França a proclamar la Restauracion.

Après las guèrras napoleonianas, Bordèu que's transformè pendent la Restauracion dab la demolicion deu castèth Trompeta en 1816. Qu'estó remplaçat per la **plaça deus Quinconcis**. Lo pont de Pèira qu'estó acabat en 1822, e l'**Enterpaus Lainé**, bastit ad aqueth moment, qu'ei ua marca de l'arquitectura portuària deu sègle XIX^{au}. L'**espitau Sent Andrèu** que tornè estar bastit en 1829. Lo comèrci deus negres que s'acabè a Bordèu en 1826. L'abolicion que data de 1848. La vila que s'expandí cap a l'oèst dab la construccion d'ostalets baishs (qui èran enter lo sègle XV^{au} e lo sègle XVIII^{au} taus mercadèrs e mestieraus) e la modernizacion deus baloards.

Lo **desvolopament ferroviari** que comencè en 1841 dab la purmèra linha enter Bordèu e La Tèsta. En 1852, la linha Bordèu-Engolesme que religuè Bordèu a París. La **gara Sent Joan** qu'estó bastida en **1855**, seguida peu camin de hèr de cinta e la gara deu Medòc. En 1858, lo purmèr sistèma d'adduccion d'aiga qu'estó inaugurat.

Pendent la guèrra franco-alemanda de 1870, Léon Gambetta que formè un governament de la Defensa nacionau a Bordèu. En 1940, pendent la Segonda Guèrra mondial, Bordèu qu'arcuelhó lo governament francés.

© Patrick Despoix – CC BY-SA 3.0 – *Lo pont de Pèira*

Marselha

Marselha es la **segonda vila mai poblada de França**. Son aira d'atraccion, que parteja amb Ais, es au tresen reng. Es donc la vila mai granda de Provença mai tanben de l'espaci lingüistic e culturau occitan.

Es fondada per de **colons grècs en 600 avans Jèsus Crist**. Es devastada per d'envaïsseires au sègle IX, per la pèsta au sègle XIV puei au sègle XVIII, mai creis totjorn. S'i fan fòrças **invençons** dins lo domeni de l'**astronomia** e de la **navigacion maritima**.

Sei **grops de musica** d'expression occitana coma Massilia Sound System son fòrça coneissuts.

Una fondacion que nos remanda a l'antiquitat

Son nom ven dau latin **Massilia**, que ven eu meteís de *Μασσαλία*, lo nom que li balhèron lei Grècs ancians. Foguèt fondada per de **colons grècs eissits de Focèa**, una vila que se tròba uei en Turquia. Es per aquò qu'òm la sona encara la ciutat focenca. Aquelei colons fugissían lei Pèrsas que leis avián envasits. Es dins la calanca (mot occitan provençau) que fòrma uei lo **Pòrt Vièlh** que lei Grècs desbarquèron. L'ancian pòrt grèc es totjorn visible sus lo site arqueologic dau centre Borsa, tocant lo musèu d'istòria de la vila.

Lo mite fondator de Giptis e Pròtis conta lo maridatge de Giptis, la filha de Nann, lo cap dau pòble celtoligur autoctòn dei Segobritges, ambe Pròtis, un marin originari de Focèa. L'arqueologia reten la data de **600 avans Jèsus Crist** coma la de la **fondacion de la ciutat**. Massalia foguèt probable lo luec ont foguèron introdusits en Gàllia la vinha e l'escritura.

Au començament de la segonda guèrra punica, Roma autregèt sa proteccion a Marselha. Pasmens, en 122 avans Jèsus Crist, la ciutat imperiala fondèt una novèla colonia per concurrenciar Marselha : *Aquae Sextiae*, l'Ais antica. Après la guèrra civila romana de 49 avans Jèsus Crist, que s'acabèt per la victòria de Cesar sus Pompèu, la vila foguèt mesa en tutèla. A la fin de l'antiquitat, lei promiers crestians s'establiguèron dins lo terraire. De son costat, Clodovèu, lo rei dei Francs, se convertiguèt au cristianisme en 496. En seguida, après sa conquista de la region, leis abitants de Provença vènon catolics.

Una vila fòrça disputada

A la seguida de la conquista de la peninsula iberica per lei musulmans, Marselha foguèt **devastada per lei sarrasins en 838** e per lei **piratas grècs en 848**. Puèi, pendent tota l'Edat Mejana, la vila s'apieguèt sus son pòrt per expandir son influéncia per tota la Mediterranèa. Prenguèt part tanben ai crosadas.

Escomenjada dos còps en 1218 e 1229 per causa d'un desacòrdi ambe l'avesque, **Marselha refusèt la sobeiranetat dau còmte de Provença**. S'estimèt mai de reconóisser la de Ramond VII, lo còmte de Tolosa, qu'èra eu tanben en conflicte ambe la papautat. Pendent la Crosada contra lei catars, la vila foguèt donc **l'aliada dau còmte de Tolosa** e de la minoritat religiosa persecutada.

Après la desfacha de Ramond VII, Marselha se placèt sota la proteccion de l'ostau d'Anjó en causa d'interès comuns. Aquela aliança, qu'i garantissiá autonomia e seguretat, n'agradèt pas en tot lo monde. Per exemple, desplaçèt au trobador Paulet de Marselha, que foguèt forçat de s'exiliar quand son protector, Barral dei Bauç, causiguèt de prendre lo partit de l'ostau d'Anjó.

En **1346**, la vila foguèt durament tocada per la **pèsta negra**. Quauquei decennis mai tard, de vilas provençalas s'amassèron contra lo còmte de Provença dins çò qu'apelèron l'Union d'Ais (1383-1388). Aquela guèrra renfortiguèt Marselha que sostenguèt l'ostau d'Anjó despuèi lo començament.

En **1423**, **Alfons V d'Aragon atacuèt la vila** que foguèt pilhada, incendiada e abandonada per la màger part de seis estatjants. Pasmens, lo còmte de Provença, Rainier d'Anjó, afavorizèt lo revelh de la vila a partir de 1437. Puèi foguèt Francés Ier, rei de França, qu'afortiguèt sei **barris** entre 1516 e 1536. D'una part,

La calanca de Sugiton

© Chabe01 – CC BY-SA 4.0 – La Canebiera

ordonèt que foguèsse bastit lo famós **castèu d'If**, luec de reclusion de l'Edmond Dantès, lo personatge mitic d'Alexandre Dumas, dins *Le comte de Monte Cristo*. D'autra part, faguèt edificar de barris (ara parcialament desapareissuts) tocant la **basilica Nosta Dòna de la Gàrdia**.

Una vila rebèlla

Pendent lei **guèrras de religion**, la vila èra acostumada a constestar l'autoritat reiala tament que foguèt pas avans **1660** que Loís XIV faguèt s'**acabar aquela lònga temporada de rebellion**. I aguèt d'òbras coma lo **Cors**, apelat Cors Belzunce despuei 1852, que foguèt bastit per èstre l'axe principau dei barris novèus. La **pèsta** aclapèt la vila encara un còp en **1720** : matèt un estatjant sus dos ! Pasmens, solament dètz ans après, la poblacion èra la meteissa qu'avans lo flèu, que la prosperitat de la vila atirèt lei subrevivents dei vilatges a l'entorn.

La **Revolucion francesa** centralizèt lo poder e uniformizèt lo drech e la moneda, çò que faguèt pèdre a la vila una cèrta part de son independéncia, tant coma mantuna prerogativa. Pasmens, lo movement foguèt ben aculhit a la partença. D'alhors, o sabètz perqué *La Marseillaise* se sona ansin ? Per que cinc cents ciutadans, soldats volontaris marselhés, la cantèron amb estrambòrd en faguent lo passacarriera per París. Dins aquò ne comprenián pas grand causa de çò que cantavan que d'aicestei temps, èra pas lo francés mai si ben l'occitan provençau que s'í parlava a Marselha. Ambe tot aquò, tot bèu just se nos rapelam que *La Marseillaise* foguèt compausada a Estrasborg e que Rouget de Lisle la titolèt *Chant de guerre de l'Armée du Rhin*. Pasmens, après aquela temporada de sosten ais idèas revolucionàrias, la vila, acostumada a defendre son independéncia, **se revòltèt contra la Convencion** que la bategèt brevement « Vila sensa nom ».

Après la desfacha còtra Prússia en 1870, leis insurgits republicans decrètan la Comuna de Marselha mai, tau coma se passèt dins la capitala, foguèron espotits per lo regime versalhés.

Revolucion industrial, comèrci maritim e aviada economica

Lei mudaments de la **Revolucion industrial** donèron un pes novèu au comèrci maritim e un envam que **doblèt la populacion, entre 1870 e 1940**. De grandei companhiás maritimas mandavan sei batèus sus totei lei mars. Son **sabon** renommat tant coma sei **tèules** èran exportats dins lo monde entier. Recebiá en retorn lei **produchs exotics** (teissuts, espècias, sucre, cacau, ris, oleaginós) que li vauquèt son títol de « **Pòrta de l'Orient** ». Lo pòrt de Marselha fuguèt l'òngtemps lo premier pòrt de Mediterranèa e de França. A perdut ara de son pes economic per venir pòrt de passatgiers.

Una vila de sabers scientifics

Marselha fuguèt la primera vila au monde d'èstre **definida en latitud** gràcia a l'astronòm e matematician grèc Pitèas lo Massaliòta. Es considerat coma lo mai ancian explorator scientific, ambe son viatge famós que faguèt vèrs 325 avans Jèsus Crist vèrs lei mars dau nòrd.

La preséncia de **navigators** e d'**astronòms** generèt d'avançadas dins la produccion d'**aisinas scientificas** (bossòlas, astrolabis, sextants, cartas de navigacion, instruments d'òptica) que faguèron sa renomada. Son cèu totjorn clar permetèt d'observacions astronomicas amb encara Pitèas, que dedusiguèt vint sègles avans Galilèa, que **la tèrra èra redonda**. D'eminents astronòms se succediguèron a la tèsta de l'observatòri de Marselha per estudiar eclipsis, cometas e planetas. Sus lo relòtge solar de l'observatòri de Longchamp s'i pòu legir : « se pòu piquetar lo temps mai pas l'arrestar ».

Quant a l'**aeronautica**, Marselha es lo segond pòl aprèp Tolosa. I son associats entre autrei lei noms d'Enric Fabre, conceptor dau premier idravion, Francés Coli que faguèt la primera dobla traversada de la Mediterranèa, e Andrieu Turcat, associat au programa Concòrde, que parlava provençau e faguèt admetre lei noms de fenestron e pegositat dins lo lengatge de l'aeronautica.

La cultura d'ier e d'uei

Leis **escrivans marselhés** d'expression occitana ò francesa son mai que nombrós : Victor Gelu, Valèri Bernard, Jòrgi Rebol, Emili Ripert, Marcel Pagnol, Edmond Rostand, etc.

Lei **pintres marselhés**, que s'atencionèron a retraire sei païsatges, lei **gravaires** e **arquitectes** son innombrables e de renomada internacionala : Pèire Puget, Valèri Bernard, Carles Camoin, Loís Audibert, Onorat Daumier, etc.

La **toponimia marselhesa** nos remembra la marca vesadoira de l'occitan dins la vila : la Canebiera (valent a dire l'endrech ont se fasiá lei cordatges de marina ambe lo canebe), l'Estaca (l'endrech ont s'i es-

© Acediscovery – CC BY-SA 4.0 – Lo castèu d'If

taca lei batèus), lo Rocàs blanc, Lei Baumetas, Vaufreja, Leis Arnavèus (aubrilhon espinós), Lei Cròtas, La Vista, etc.

Ara encara, leis originas e l'istòria cosmopolita de la vila son vesedoiras en d'unei mestissatges lingüistics e artistics, per exemple ambe de **grops de musica d'expression occitana** coma Mas-silia Sound System, Moussu T e Lo Còr de la Plana. Aqueste eiretatge es explicat en de luecs de cultura coma lo MUCEM, lo *Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée* ò lo *Musée de l'Histoire de Marseille*.

Una calandreta se dubriguèt a Marselha en 2024. Ambe l'emission Vaquí sus France 3, son autant de biais de sauvagardar l'eiretatge dei trobadors, de seis escrivans e de Frederic Mistral que la bategèt « capitala de l'empèri dau solèu ».

Lei toristas i vènon en fola per son site (lo Pòrt Vièlh, la Cornissa, lei calancas, leis illas dau Frieu), sei monuments emblematics (lo pòrt grèc, l'abadiá Sant Victor, lo Castèu d'If, lei fòrts Sant Joan e Sant Micolau, la catedrala de la Major, La Caritat Vièlha, Nòstra Dòna de la Gàrdia, dicha « La Bòna Maire » que tresplomba la vila) e sei musèus.

© Ingo Mehling – CC BY-SA 3.0 – *Lo Pòrt Vièlh*

Ais

© Holger Uwe Schmitt – CC BY-SA 4.0 – Lo Cors Mirabèu

Ais, mai exactament Ais de Provença, es una vila d'Occitania, a **passat temps capluèc de la comtat de Provença**. Son estatut de grand centre d'activitats intellectuals e culturalas li vau lo subrenom, dins *Lou Tresor dóu Felibrige*, lo diccionari redigit per Frederic Mistral, d'« **Atenas dau miegjorn** ». Uei es la sotaprefectura de Bocas de Ròse e fòrma, ambe Marselha, la **promieira aglomeracion d'Occitania**. Leis abitants s'apèlan « Sextians » segon lo patronime de *Caius Sextius Calvinus*, **lo fondator de la ciutat romana** a l'origina de la vila modèrna.

Leis originas romanas

En generau, se considèra la presa de la vila-oppidum d'Entremont, per lo cònsol *Caius Sextius Calvinus*, coma lo fach que marca la fondacion d'Ais. Lei Romans intervenguèron militarament a la demanda de Massilia, la Marselha antica, qu'ò li aviá demandat, per portar una ofensiva ais incursions liguras. Ansin melhorèron la seguretat dau territòri e leis escambis comerciaus. Fondèron **Aquae Sextiae** (« leis aigas de Sextius ») en **123 avans Jèsus Crist** au pè dau planestèu sus quau èra bastida la vila ligura. La ciutat èra tanben un nos estrategic sus la Via aureliana que religa de tèrras que son uei en Itàlia e Espanha. Un còp pacificat, lo territòri venguèt un **caireforc comerciau e culturau** de premier òrdre. En consequéncia, bastiguèron au premier sègle de barris, un fòrum, un teatre e de tèrmas, autant d'atributs d'una vila romana importanta.

Lo periòde medievau

Après la casuda de Roma e pendent tota l'Edat Mejana, **la vila foguèt presa e saquejada mantun còp**. Aquèu periòde de declin s'acabèt en **1189**, quand **lei còmtes de Provença causiguèron d'i demorar** en plaça d'Arle e Avinhon.

© Mark Landon – CC BY-SA 4.0 – *Lei vestigis de l'oppidum d'Entremont*

S'enseguèron tres sègles de desvolopament pendant lei quaus la ciutat s'embeliguèt e venguèt **capluèc de Provença**. Uei, lo palais de justícia es bastit sus lo site onte se trobava lo palais dei còmtes.

Au començament dau sègle XIII^{en}, per lo juec dei maridatges e dei dòtas, la comtat de Provença arribèt dins la familha d'Anjó. En 1382, Ais menèt una **coalicion** ambe Tarascon, Niça e Tolon que s'aliguèron **còntra lo còmte** mentre que Marselha, Grassa e Arle lo sostenguèron. En causa d'aquò, Marselha mandèt de balestriers per prene part au sèti d'Ais e l'an d'après, Loís lo promier d'Anjó **mudèt lo sèti de la Cort reiala d'Ais a Marselha**. En **1387** aquela crisi de succession s'acabèt per l'**unificacion de Provença** sota l'autoritat deis Anjós, parents dau rei de França.

Pendent lo regne dau còmte Rainier d'Anjó (1434-1480), Ais venguèt un centre culturau e universitari dei renomats. Lo còmte s'environèt d'una cort refinada. Èra un mecènas de la fin de l'Edat Mejana. Pasmens avèm deguna pròva que sosteniá d'artistas qu'escrivian en provençau.

Lo periòde modèrne

A l'epòca dei **guèrras de religion**, au sègle XVI^{en}, Ais, qu'èra un **centre catolic**, se revoltèt man-tun còp còntra lei governaires que trobava tròp favorables au protestantisme. Pendent lo sègle XVII^{en}, la vila demorèt pron fidèla au rei de França, maugrat d'unei tiraments.

Per exemple, quora lo cardinau Richelieu decidiguèt en **1630** de denegar ais estats de Provença lo drech de percebre puei de despartir lei talhas, faguèt esclatar un soslevament, dich « **la borrola dei Cascavèus** ». Fin finala, davant lo refús, renuncièt a son projècte de transferir au rei lo poder de levar leis impòsts.

En mai d'aquelei tustadas politicas, Ais foguèt pas esparnhada per leis epidemias bòrd que coïssèt una temporada de **pèsta negra** en 1630 e una de **colèra** en 1835. Joan Giono, un escrivan de lenga francesa mai que causiguèt sovent Provença coma tela de fons de seis òbras, situèt l'accion de *Le hussard sur le toit* dins aquesta pontannada.

La **fin dau sègle XVIII^{en}** marquèt lo començament dau **declin demografic e politic** de la vila, qu'èra pauc favorabla ais idèas revolucionàrias, influenciada per la noblessa e per lo clergat. En consequéncia, la vila vesina de Marselha qu'èra estada causida en 1800 per venir prefectura de Bocas de Ròse, prenguèt pauc a cha pauc lo poder sus Ais.

Ais uei

Uei lo **torisme** es una part importanta de l'economia locala. Lei **monuments** mai representatius son l'oppidum d'Entremont, la catedrala Sant Sauvaire e lo Cors, apelat Cors Mirabèu, sens oblidar la font de la Rotonda. E un grand nombre d'ostaus particulars prestigiós dei sègles XVII e XVIII adòrnnan sei carrieras. Lei noms d'Emili Zola e de Pau Cézanne son associats a la vila. Zola qu'í nasquèt s'inspirèt dau terraire provençau dins sei romans coma *La Débâcle*. Cézanne qu'í nasquèt tanben es conoissut per sei tablèus de la campanha a l'entorn d'Ais, que lo famós mont

© Holger Uwe Schmitt – CC BY-SA 4.0 – *La catedrala Sant Sauvaire*

Ventúria. Per acabar, **Frederic Mistral**, grand escrivan occitan e prèmi Nobel de literatura en 1904, i estudièt lo drech pendent tres ans. Foguèt lo cepon de la renaissença de la lenga e de la cultura provençalas ai qualesi consacrèt entierament son òbra. Son poèma epic *Mirèio* (1859) e son diccionari *Lou Tresor dóu Felibrige* (1878-1886) son sei doas òbras mai conoissudas.

Ais de Provença es una dei vilas importantas de l'espaci provençau e mai largament, de l'espaci occitanofòne. Sei bastiments istorics, seis escrivans, lo festenau d'art liric, lei nombrosei galariás d'art, sei musèus prestigiós e sei tradicions popularas afichan son passat qu'es totjorn vivent. Uei seis atots economics, artesanau tant coma industriaus atrason residents e toristas sedusits per aquela mescla de modernitat e d'eiretatge istoric.

© Rainbow0413 – CC BY-SA 3.0 – *La font de la Rotonda*

Montpelhièr

Montpelhièr es la prefectura del departament d'**Erau**, centre d'una metropòli, e segonda vila de la **Region Occitania**.

Situada sus la còsta de la Mar Mediterranèa, la vila nais a l'Edat Mejana jos la senhoria dels **comtes Guilhèm**. Contunha de s'espelir jos la dominacion dels **reis d'Aragon**, puèi passa a la **corona de França**. Sa posicion geografica favorabla sus l'axe entre Espanha e Italia favoriza lo comèrci e los escambis. Montpelhièr travèrsa de crisis istoricas coma la **pèsta negra** al sègle XIV, las **guèrras de religion** al sègle XVII, la crisi viticòla e la **revòlta de 1907**. Çaquelà la vila se desvolopa sens relambi duscas a l'ora d'ara. La practica de la **medecina** e la reputacion de sas **facultats** atiran fòrça monde. Al sègle XX la poblacion tripla per aténher 300 000 abitants.

Lo nom popular de la vila es Lo Clapàs, « lo molon de pèiras », e los montpelherencs son chafrats Clapassièrs.

Edat Mejana : naissença d'una vila cosmopolita

A l'origina *Monte pestellario* es un mas sus una colina, compausat de camps, pradas, vinhas e òrts, aquesit en 985 per un nomat Guilhèm. Es aquí que los comtes **Guilhèm de Montpelhièr** bastiguèron al cors del sègle XI un borg fortificat amb un castèl e una capèla. Las fortificacions foguèron bastidas per defendre la vila e far pagar un drech d'entrada – lo peatge – als comercçants exteriors. La muralha en forma d'escudet se vei encara sul plan de la vila.

Lo **comèrci** permetèt a la vila de se desvolopar gràcia a las vias de comunicacion : la via *Domitia* que religa Italia e Espanha e lo pòrt de Lates que dobrís sus la mar Mediterranèa. Se fasiá lo comèrci de textil, de tencha, d'aur e d'espècias. La vila aviá sa moneda, lo melguelh, signe de sa prosperitat economica. Per poder vendre e crompar a Montpelhièr, caliá pagar en melguelh, doncas caliá cambiar la moneda. Los banquièrs s'èran installats sus de taulas a l'entorn de la glèisa centrala, apelada Nòstra Dòna de las Taulas.

Los **escambis** èran tanben **culturals e scientifics**. Gràcia al comèrci de las espècias e de las plantas d'Orient, d'Extrème Orient e d'Africa, de coneissenças novèlas arribèron dins la vila. Los mètgés josieus percaçats d'Espanha s'installèron a Montpelhièr. E aital, la **facultat de me-**

Sagèl que representa Guilhèm VIII coma un trobador.

c

decina, la mai anciana del mond encara en activitat, foguèt fondada en 1220.

Los pelegrins qu'anavan a pè a Sant Jaume de Compostèla passavan per la renomada vila de Montpelhièr ont fasián etapa.

Puèi la vila passèt jos la dominacion dels **reis d'Aragon** quand Maria de Montpelhièr, filha de Guilhèm VIII, esposèt Pèire II d'Aragon. Lor filh Jaume Ier considerava sa vila mairala coma « la melhora vila de l'univèrs » e entretení una cort brilhanta.

Es vertat que Montpelhièr coneguèt son apogèu jos la sobeiranetat de Jaume Ier rei d'Aragon, de Jaume II e de Jaume III, reis de Malhòrca e comtes de Rosselhon. Amb l'administracion dels cònsols, la vila se desvelopèt tant e mai e s'enriquèt gràcia al comèrci mediterraneu. Sa populacion es estimada a 40 000 abitants, çò qu'es fòrça per l'epòca.

Mas en 1349 Jaume III de Malhòrca, arroinat, vendèt la vila de Montpelhièr al rei de França Felip VI. A comptar d'aquel moment la vila foguèt administrada pel **reiaume de França**, integrada a la província de Lengadòc.

La vila coneguèt alara de dificultats. La **pèsta** causèt de degalhs terribles dins Euròpa tota dins la segonda part del sègle XIV. A Montpelhièr la mortalitat e la partença d'un fum d'abitants faguèron demesir la populacion a 15 000 personas, e l'economia s'afondrèt.

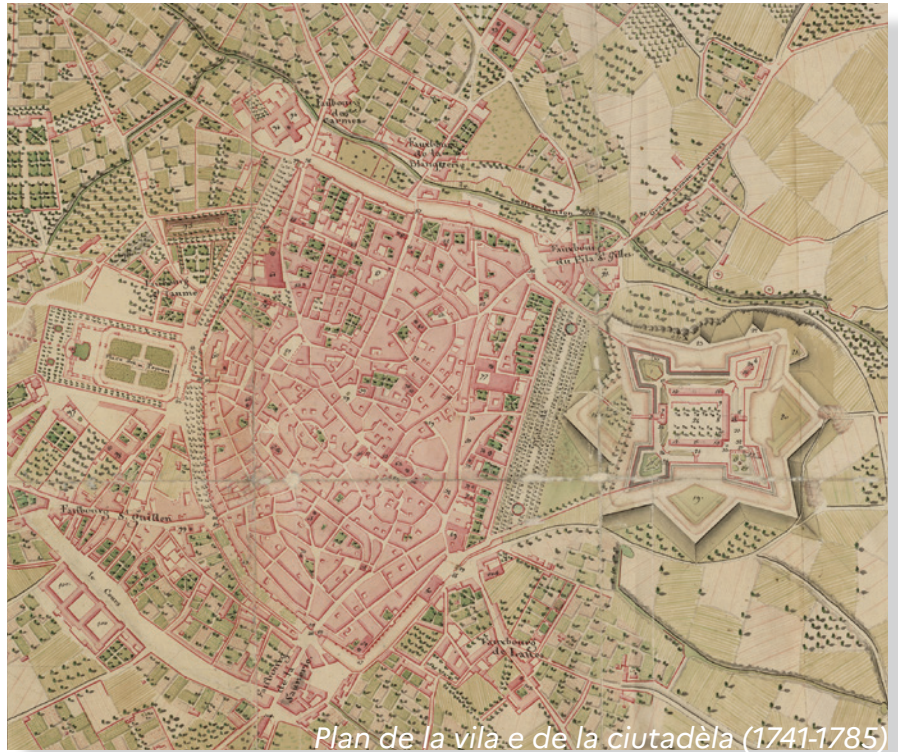
© Wolfgang Staudt – CC BY-SA 2.0 – *La catedrala Sant Pèire (s. XIV^{en} e XVI^{en})*

De la Renaissance a las guèrras de religion

Al sègle XVI la **reforma protestanta** ganhèt la vila de Montpelhièr, al punt que devenguèt un bastion del protestantisme e de la resisténcia a la corona catolica de França. Aquel episòdi foguèt dificil per la vila, los conflictes armats foguèron rufes e las destruccions nombrosas. Lo palais reial, Nòstra Dòna de las Taulas e la màger part dels edificis catolics foguèron demolits. En 1622, lo rei Loís XIII decidiguèt de restablir lo poder reial sus la vila per la fòrça : lo sèti e lo bombardament intense s'acabèron per la

desfacha de Montpelhièr. Los barris e las torres defensivas foguèron destruits, la totalitat dels temples foguèron desrabats, e los estatjants forçats de se convertir al catolicisme o condemnats a las galèras, a la preson o a l'exili. Per susvelhar la vila e empachar tota rebelion, lo rei faguèt bastir la **ciudadèla Vauban** e installèt una preséncia militar permanenta.

Los sègles XVII e XVIII, lo periòde classic

Après las destruccions de las guèrras venguèt lo temps de las construccions monumentalas dins l'estil classic. De luòcs publics celebrant lo poder reial foguèron bastits, coma la **plaça de la Comedia**, l'**Arc de Triomfe** e l'esplanada del **Peiron** amb una **estatu equestra de Loís XIV** en son centre. La noblessa faguèt bastir dins lo centre istoric de nombroses ostals particulars remirables que uèi encara fan la reputacion de Montpelhièr. Per encaminar l'aiga cap a la vila, los engehaïres Clapièr e Pitot bastiguèron l'**aquaducte dels Arcèus** e lo **castèl d'aiga**.

Sègle XIX : la viticultura e la revolucion industrial

Lo desvolopament de la viticultura en Lengadòc contribuèt encara a l'espandiment de la vila que coneguèt una metamorfòsi considerable. Lo comèrci e la circulacion aumentèron gràcia a la

© saiko3p/Shutterstock – L'aquaducte dels Arcèus

construccions de la gara e del tramvai. D'unes negociants en vin faguèron fortuna. L'arquitectura d'estil Haussmanian s'impausèt per la construccions de magazins bèls, d'immòbles d'abitacion e d'avengudas largas. L'atrach per la cultura se desvolopèt gràcia a la creacion del **musèu Fabre** e del teatre. Es tanben a n'aquela epòca que se bastiguèron lo palais de justícia, la prefectura, las glèisas **Sant Ròc** e **Santa Anna** e lo **mercat cobèrt Castelana**. Lo pintre **Frederic Bazille** èra eissut de la borghesia montpelherenca d'aquela epòca.

Mas lo sègle s'acabèt per la crisi viticòla deguda a la malautiá del filoxerà e a la subreproduccion. La **revòlta de 1907** foguèt l'eveniment màger de l'epòca: los vinhairons manifestèron pertot dins Erau e se recampèron a Montpelhièr per de meetings memorables a l'entorn d'**Ernest Ferrol** (cònse de Narbona) e de **Marcelin Albèrt** (vinhairon). Una fola considerabla s'amassèt sus la plaça de la Comedia e l'Esplanada, jos l'agach espantat de la premsa nacionala.

Sègle XX

Del temps de la Segonda Guèrra mondiala e de l'ocupacion, Montpelhièr foguèt un centre de resisténcia important a l'entorn de **Jean Moulin**. La vila foguèt bombardada mantun còp en 1944 abans d'èsser desliurada a la liberacion.

A comptar de las annadas 1960 la vila coneguèt una fòrta augmentacion demografica. Un fum de monde venguts de pertot venguèron trabalhar e viure a Montpelhièr. Lo desvolopament de las universitats atirèt un fum d'estudiants. Lo personatge politic mai emblematic d'aqueste periòde es **Georges Frêche**, cònse de Montpelhièr de 1977 a 2004, deputat d'Erau, e president de la comunautat d'aglomeracion e del conselh de la Region Lengadòc-Rosselhon ducas a 2010.

Lo montpelherenc Max Roqueta es un escrivan màger de la literatura occitana contemporanèa, autor especialament de *Verd Paradís*. Una plaça pòrta son nom.

Sègle XXI

La vila s'es expandida e constituís ara una aglomeracion amb las comunas vesinas. Sa poblacion es estimada a mai de 480 000 abitants. Montpelhièr es renomada per sos espitals, sas universitats e sos eveniments culturals.

© Picturereflex/Shutterstock – Plaça de la Comedia

Periguers

La ciutat data dau segle Ier av. J.- C., pendent l'ocupacion romana en Gàllia : los romans s'installan dins la plana d'Eila e crean la vila de **Vesona** (*Vesunna* en latin), a l'emplaçament dau barri sud actuau. Quò es la capitala romana daus **Petrocòris**, un pòble gallés. La vila de Periguers nais en 1240 de l'union de la **Ciutat**, l'antica Vesona e dau **Puèi Sent Front**. Periguers es un nom d'origina celta plan ancian que ven de Petrocòris que vòu dire « quatre clans », o « pòble de las quatre (*petro-*) armadas (*corii*) ».

Vesona e lo Puèi Sent Front

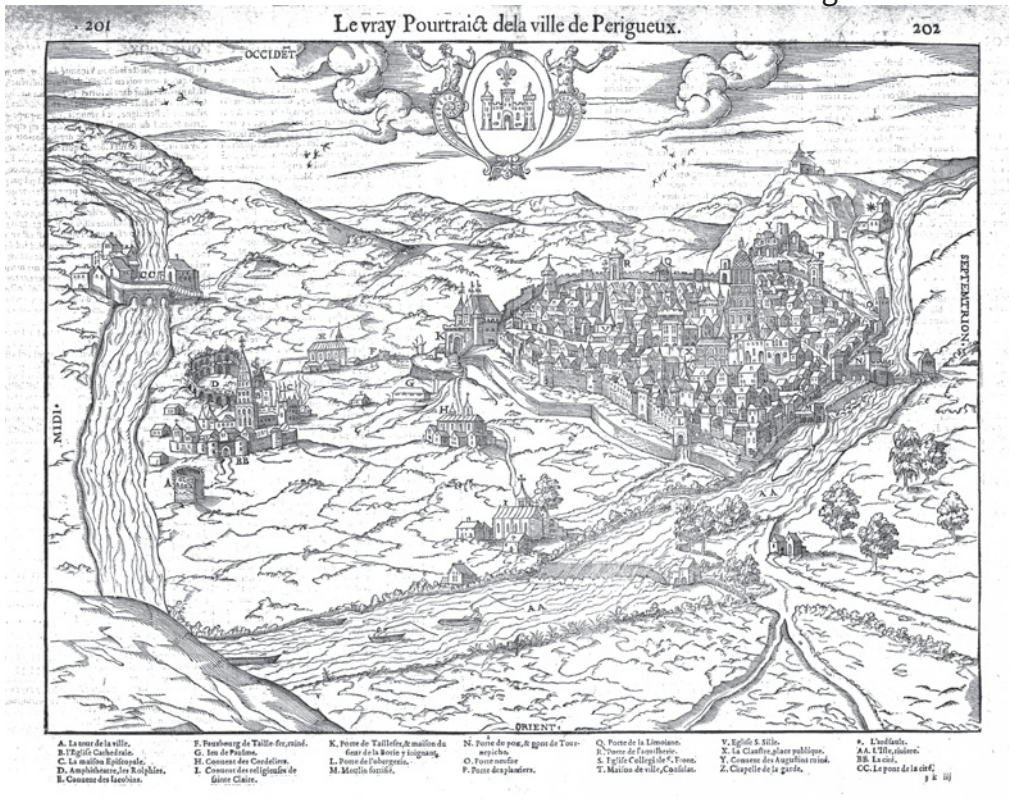
La ciutat data dau **segle Ier av. J. C.**, pendent l'ocupacion romana en Gàllia : los romans s'installan dins la plana d'Eila e crean la vila de **Vesona** (*Vesunna* en latin), a l'emplaçament dau barri sud actuau. Quò es la capitala romana daus **Petrocòris**, un pòble gallés. La vila de Periguers nais en 1240 de l'union de la **Ciutat**, l'antica Vesona e dau **Puèi Sent Front**. Periguers es un nom d'origina celta plan ancian que ven de Petrocòris que vòu dire « quatre clans », o « pòble de las quatre (*petro-*) armadas (*corii*) ».

Alentorn de 200 av. J. C., los Petrocòris demoravan dins la region situada entre Dordonha e Vesèra. S'installan alaidonc sus la nautor a man manca sus la riba d'Eila e crean un camp fortifiat. Eran en **Gàllia** e pas en Aquitània : avant la conquesta romana, los dos territòris eran separats per Garona.

En 52 av. J. C. balhan a Vercingetorix casi **5 000 guerriers** perfin de li aidar d'afrontar las legions romanas de Juli Cesar.

En 27 av. J. C., quand Auguste organiza Gàllia administrativament, Periguers es plaçada dins la **província aquitània**. Lo camp fortifiat es laissat e la Vesona gallo-romana es creada entre 25 e 16 av. J.-C. aus segles II^{en} e III^{en}, aquela ciutat romana prospèra e s'embelòia emb daus temples, daus banhs, un amfiteatre, un forum, etc. Vesona aviá alaidonc 15 000 a 20 000 abitants. A la fin dau segle III^{en}, apres una invasion daus Alamans, la ciutat romana deminha a cinc ectaras e mieja e se rechampa sus un petit planòu darrier daus barris. Aquelas muralhas, qu'integran la meitat nòrd-oèste de l'amfiteatre de Vesona, son bastidas emb de remplec de las pèiras daus monuments de la vila. Aquela tresena ciutat es nomada **Civitas Petrucoriorum**, la ciutat daus Petrocòris, lo luèc que deven « **la Ciutat** ».

Las invasions

Vesona es destruida devèrs 410 per los **Barbares**, çò que fai aparèisser lo **Puèi Sent Front** aus segles VI^{en} e VII^{en}.

Au segle IX^{en}, los **normands** passan sus Eila e pilhan la Ciutat mai d'un còp. D'aiciá a la fin dau segle X^{en}, au nòrd-èste e sus las ribas d'Eila, alentorn d'un monasteri bastit en l'onor de sent Front, se desvelòpa un novèu centre fortifiat apelat alaidonc lo « **borg dau Puèi Sent Front** ». Per se parar daus envasidors,

las doas vilas vesinas esnautan de las muralhas.

Devèrs 1040, Périgueux es treblat per de las baralhas entre lo comte de Perigòrd e l'evesque. La Ciutat es entrainada dins una guèrra lonja e sagnosa contra lo comte. Las quauquas abitacions qu'èran jos la proteccion dau novel establiment religiós dau Puèi Sent Front son cramadas devèrs 1099 ; lo convent e lo borg son tornats bastir.

Una vila de pelegrinatge

De **pelegrins** nombrós venen per prejar a l'endrech ente son conservadas las **reliquias de sent Front** ; au **segle XII^{en}**, lo nombre d'ostaus aumenta. Totparier, los estatjants dau borg s'aplantan pas de se brejar ; devèrs 1130, dins una baralha emb lo convent, una partida daus borgés dau Puèi Sent Front se liga coma lo comte de Perigòrd. Devèrs 1150, aqueu d'aquí fai bastir una **granda e fòrta tor** per comandar e susvelhar la Ciutat que ven de préner. Mas aquela temptativa d'opression **esmalís lo rei Enric II d'Anglaterra**, qu'era tanben duc d'Aquitània per ligança. La tor es destruida en 1182, e apres la signatura d'un tractat coma lo comte de Perigòrd, lo Puèi Sent Front es balhat au filh dau rei, Richard, que fai destruire totas las fortificacions. A la fin dau segle XII^{en}, lo borg dau Puèi Sent Front s'organiza en comuna.

© Cobber17 – CC BY 3.0 – Egleisa Sent Esteve

En 1204 apres s'èsser empoderat dau duchat d'Aquitània de Joan sens Tèrra (frair de Richard), rei d'Anglatèrra, Felipe Auguste, lo rei de França, ordona que los estajants li fajan omenatge.

Pendent fòrça temps, lo Puèi Sent Front e los comtes viven en patz. L'organizacion municipala de la vila es dempuèi longtemps reconeguda per lo rei. La Ciutat a p'unas dificultats coma los comtes. La patz dura d'aiciá en 1239.

La naissença de Periguers

Per enfortir la securitat e l'assistència mutualas e per apasimar las rivalitats, **Periguers nais en 1240**, apres un tractat d'union daus dos borgs vesins de quauques centenats de metres : la Ciutat, eretiera de la Vesona gallo-romana, qu'es la vila de l'evesque e dau comte de Perigòrd, e la vila borgesa dau Puèi Sent Front.

Au **segle XIV^{en}**, lo comte de Perigòrd ven **vassau dau rei d'Anglatèrra** que confirma los borgés de Periguers dins lors possessions e jurisdiccion. Alaidonc, las campanhas a l'entorn de Periguers son dins una crisi greva : la poblacion deminha grandament a causa de la pèsta negra e de la guèrra de Cent Ans, quand Periguers es ocupada per l'armada dau rei d'Anglatèrra entre 1360 e 1363. Apres aqueu periòde d'aleujança au rei d'Anglatèrra, **lo rei de França confisca tèrras e títols** daus comtes que balha a son frair. Per cession o per maridatge coma la familha d'Orleans, Perigòrd passa en 1437 a la maison de Châtillon, puèi de Labrit en 1481.

Pendent l'Edat Mejana tardiva, pertot lo defaut de braç entraïna una demenhida de l'espaci cultivat.

© dvoevnore/Shutterstock – Catedrala Sent Front

Lo **presidiau de Periguers** es establít per l'edict dau 24 d'octòbre de 1552. Quò es una jurisdicción criminala e civila a l'encòp, que ten de sesilhas dins la sala nauta dau Consulat, plaça dau Coderc. En març de 1554, Enric II establís a Periguers una **cort sobeirana de las ajudas** que tracta tots los afars civius e criminaus que regardan las ajudas, las gabelas e las talhas. Es suprimada en 1771.

Guerras e revòutas

Las **guerras de religion** son mai tuairitz per Periguers que la guerra de Cent Ans. Es presa lo 6 dau mes d'aòst de 1575 per los calvinistas puèi pilhada e ocupada. Au Puèi Sent Front, la chapsa e lo reliquiari emb las rèstas de sent Front son raubats, transportats au chasteu de Tirgan ente los òs dau sent son getats dins Dordonha. Periguers es entre las mans daus protestants d'aiciá en 1581. Perigòrd ven propietat dau rei de França en 1589, quand l'avant-darrier comte, Enric III de Navarra ven Enric IV, rei de França.

Au **segle XVII^{en}**, pendent lo reïne de Loís lo XIII^{en}, la vila es a la frontiera d'una region sosmesa aus rebèlles que vai d'aiciá au sud dau territòri de l'actuaü departament de Dordonha. Periguers conèis donca de **revòutas paisanas** mas fai pas partida de las vilas o chastèus pres per los paisans. Au mes d'aòst de 1653, demòra la sola vila dau Sud-Oèste a èsser opausada au rei d'aiciá au 16 de setembre, quand los estatjants botan los frondaires defòra. Quò es en **1669** que lo **sieti catedrau passa de Sent Esteve de la Ciutat**, roïnada, a la **catedrala Sent Front**, anciana basilica de l'abadiá dau meseis nom.

Periguers ven lo chapluèc de Dordonha en setembre de 1791.

Limòtges

© Patrick Nouhailler – CC BY-SA 3.0

Fondada devèrs l'an 10 avant J.-C. per los romans coma **novela capitala per los lemovices** emb lo nom d'*Augustoritum*, ven una de las **ciutats gallo-romanas mai importantes** d'aqueu temps. A la chasuda de l'Emperi, a l'Edat Mejana, pren lo nom dau pòple gallés que demòra dins la region, e ven « Lemosin » ; es marcada per l'efervescéncia culturala de l'**abadiá de Sent Marçau**, dins lo duchat d'Aquitània ente los ducs son coronats. Au segle XII^{en}, sos **esmauts** son exportats dins l'ensemble dau monde crestian. En 1768, la descubèrta d'un jaç de caolin dins la region de Sent Iriés dreiba lo desenvolopament de l'industria de la **porcelana** de Limòtges que fai sa renomada mondiala.

La capitala daus lemovices

Lo nom de Limòtges ven de **lemovices**, lo pòple gallés autoctòne. Limòtges fuguèt fondada per los romans devèrs **l'an 10 avant J. C.**, pendent lo reine d'Auguste, dins l'encastre de la reorganizacion de las ciutats e de las províncias gallesas de l'Emperi roman.

La novela capitala daus lemovices, **Augustoritum** (lo ga d'Auguste), fuguèt benleu creada a l'emplaçament d'un petit site gallés, au primier endrech ente quò era possible de passar Vinhana a ga. La ciutat fuguèt plaçada au caireforc de la *Via Agrippa*, que ligava Lion a Santas, e de la viá que ligava Borges a Tolosa. *Augustoritum* aviá d'**arenas mai vastas** qu'aquelas d'Arle o de Nimes, e de **tèrmes demest los mai somptuós** de Gàllia.

Gaire de vestigis gallo-romans son vesedors. La màger part fugueren destrusits o sebelits. L'importància daus vestigis antics sembla mostrar totparier qu'*Augustoritum* era **una ciutat gallo-romana d'importància**.

© Aratar – CC BY-SA 3.0 – Pont Sent Marçau segle XIII^{en}

La venguda de sent Marçau

Devèrs 250, **sent Marçau, vengut de Roma, evangelizèt la vila**. Ne'n fuguèt lo primier evesque. Convertiguèt senta Valéria, la filha de Leocadius, lo procònsol roman e governador d'Aquitània.

Sent Aurelian, que venguèt a l'Edat Mejana lo patron de la corporacion daus maseliers de Limòtges, li succedèt au chap de la diocesi novela. Dau segle III^{en} a la fin dau segle IV^{en}, *Augustoritum* venguèt « **lo Chasteu** », fuguèt pauc a pauc abandonat a causa de l'inseguritat provocada per las **invasions germanicas**. La populacion se concentrèt sus un luèc mai aisat de fortifiar, lo **Puèi Sent Esteve**, ente fuguèt bastida la catedrala Sent Esteve a l'Edat Mejana e que venguèt « la Ciutat ».

Còfre emb daus esmauts de Limòtges – segle XII^{en}

Museo de Burgos, Monasterio de Santo Domingo de Silos – © José Luis Filpo Cabana CC BY-SA 4.0

Au començament dau segle VI^{en}, *Augustoritum* venguèt Limòtges e lo segond pòle urban, lo *Castellum Sanctis Martialis* (lo Chasteu), naissèt a l'entorn de la necropòli situada a proximitat, ente se tròba lo tombeu de Marçau, lo primier evesque.

Dins la primiera meitat dau segle VIII^{en}, **Limòtges** e Lemosin fasián partida dau **duchat d'Aquitània** qu'aviá ganhat una autonomia granda au mieg dau Reiaume daus francs. Dins las annadas 760, lo noveu rei carolingian Pepin lo Brèu menèt de duras campanhas per sometre Aquitània. Limòtges e Lemosin fugueren tustats mai d'un còp. L'ensemble d'Aquitània, e donc Limòtges, fuguèt alaidonc somés au **noveu poder carolingian**. En 781, Charlesmanhe fondèt lo **Reiaume d'Aquitània** que confièt a son jòune filh Loís, lo futur Loís lo Pietós.

Per èsser estat pilhat per los **vikings en 862**, Limòtges se desvelopèt totjorn en doas parts, emb la **Ciutat** menada per l'evesque, e lo **Chasteu**, qu'èra lo domeni daus monges gardians dau tombeu de sent Marçau, puèi daus vescomtes. Plaçat au demest daus apòstols, sent Marçau atragèt una molonada de **pelegrins**, una activitat lucrativa per l'abadiá e la vila.

Pendent lo segle X^{en}, lo vescomte de Lemòtges faguèt bastir una **mòta castrala** per-dessús l'abadiá per afirmar son poder fàcia a l'abat poderós de Sent Marçau.

Un centre culturau

A la fin dau segle XI^{en}, e pendent la primiera meitat dau segle XII^{en}, la notorietat de Limòtges era a son apogeu. Era portada per lo **dardalhament de l'abadiá Sant Marçau**, qu'èra alaidonc lo centre de produccion intellectuála, literària, poetica, artistica e musicala **mai important dau monde latin medieval**. Los chants gregorians l'i conegueren un primier punt culminant emb las produccions de l'Escòla de Sent Marçau. La vila profitèt tanben dau dardalhament daus **trobadors lemosins** que fagueren de la lenga occitana la de la cultura dau monde romanic. De mai Limòtges era plan coneguda per la qualitat de sa **produccion d'esmauts o de textil de limotgiaduras**, d'obratges fins e famós.

A comptar dau segle XII^{en}, Limòtges era vengut lo luèc de coronament tradicionau daus ducs d'Aquitània, quò era l'una de las principalas vilas de la pegulhiera (la dòt) d'Alienòr d'Aquitània. La màger part de son istòria medievala es la de las **guèrras entre Plantagenests e Capecians**. Richard Cuèr de Leon fuguèt coronat duc d'Aquitània pendent doas ceremonias successivas a Peitieux, puèi, dins la granda tradicion daus monarques d'Aquitània, a Limòtges en 1172.

Guerras e pilhatges

Au segle XIV^{en}, los afrontaments entre reis de França e reis d'Anglatèrra, eretiers dau ducat d'Aquitània ente se tròba Limòtges, culminan a l'ocasion de la **guerra de Cent Ans**. Entre dos eveniments guerriers, Limòtges se deguèt acarar aus **pilhatges** daus estafiers e brabançons deso-

*Reliquiari de sent Tomàs Becket – segle XIII^{en}
esmauts de Limòtges*

© Marie-Lan Nguyen – CC BY-SA 2.5 Generic

cupats. Era totjorn una « vila dobla », repartida entre la Ciutat e lo Chasteu, los borgés (per lors cònsols), evesques e vescomtes de Limòtges que formavan de liganças e de proteccions. Aitau, en 1370, la Ciutat drubriguèt sas pòrtas a las tropas dau rei de França, quand lo Chasteu demorèt fideu au rei anglés. Aquel eveniment fuguèt de mai l'occasion, per lo **Prince Negre**, de **saquejar** la Ciutat.

Au segle XVI^{en}, Limòtges achabèt a la fin de l'Edat Mejana l'un daus moments mai riches de son istòria. En 1589, integrèt definitivament lo reiaume de França pendent lo reine d'Enric IV quand sa vescomtat, qu'èra passada per eretatge a la maison de Labrit, fuguèt restachada a la corona de França.

La **Reforma** que ganhèt lo país afectèt pauc Limòtges. L'activitat missionària era febla e las conversions a l'Egleisa reformada estimadas nonmàs au 10 % de la populacion. De la meseissa faicon, los trebolums de las **guerras de Religion** fugueren limitats. Mercés a l'accion daus cònsols, la Sent Bertomieu aguèt p'un piau de repercussion a Limòtges. La vila patiguèt totparier quauques contracòps de las batalhas sens fins entre los nòbles catolics e protestants dins la rèsta de la província. A causa de meschantas recòltas e daus paisans afamgalits, se respandiguèt la revòuta dicha « **daus crocants** », que comencèt devèrs Cròc dins la Marcha lemosina.

Las manufacturas

Au segle XVIII^{en}, l'intendent Turgòt melhorèt considerablament lo malhum rotier lemosin, bu-tiguèt l'economia e favorizèt la creacion e lo desenvolopament d'**industrias**, coma la dau **textil** e dau **cuèr**. Mas la virada vertadiera fuguèt aquela de 1768 : un jaç de caolin, fuguèt descubèrt a Marconhac prep Sent Iriès, a 40 km au sud de Limòtges. Fuguèt lo punt de partença de l'industria de la **porcelana**.

En 1792, la Ciutat de Limòtges e lo Chasteu de Limòtges fugueren enfin units. Juridicament, lo Chasteu integrèt la Ciutat e l'ensemble formèt oficialament una sola e unica comuna.

Au segle XIX^{en}, emb la revolucion industrial, e lo desenvolopament daus talhièrs e de las **manufac-turas de textil, cuèr, chapeus, chauçaduras o porcelana**, Limòtges se poblèt, au detriment de la campanha, d'una populacion obriera, jòuna, feminizada, e que rejunhèt en massa la **causa sindi-cal**. Limòtges deu son chafre de « Vila roja » aus eveniments obriers de la fin dau segle XIX^{en} e dau començament dau segle XX^{en}. La **CGT** l'í fuguèt creada en 1895.

Catedrala Sent Esteve – segles XI^{en} a XIX^{en}

© Dojo1904 – CC BY-SA 4.0

Nimes

Situada sus l'anciana via romana **Domitia**, ara l'autorota A9, entre la mar Mediterranèa e las montanhas cevenòlas, Nimes es la prefectura del departament de Gard en region Occitania. La ciutat espelís dins l'Antiquitat a l'entorn d'una **font** apelada **Nemausus**. Son istòria comença amb los **vòlques**, se desvolopa amb los **romans**, se transforma a l'Edat Mejana e puèi a l'epòca moderna gràcia a l'industria. Malgrat las crisis, la ciutat s'es reïnventada a cada epòca, e uèi es obèrta sus la cultura e lo turisme.

Las arenas – © saiko3p/Shutterstock

De las orignas cèltas a la conquista romana

L'istòria de Nimes comencèt plan abans l'epòca romana. Tre lo sègle VI abans J.-C., la region foguèt abitada per los **vòlques arecomiques**, un pòble cèlta que s'installèt a l'entorn d'una **font sacrada**, la font de Nimes (o « **Nemausus** »). Aquel nom, derivat del dieu local de las aigas **Nemausus**, balharà mai tard son nom a la vila. La font, luòc de culte e d'amassada, joguèt un ròtle central dins la naissença del primièr abitat. La vila èra ja una capitala que dirigissiá 24 oppida (vilatges galleses fortificats). La **torre Manha** foguèt edificada.

Jos l'emperaire August (27 ab. J-C – 14 ap. J-C), Nimes venguèt una **colonia romana** : *Colonia Augusta Nemausus*, integrada a la província de Gàllia Narbonesa. De nombroses veterans de las campanhas d'Egipte s'installèron, e la vila adoptèt l'organizacion típica de las ciutats romanas : fòrum, temples, tèrmas, teatre, barris e ret d'aqueductes.

Es a aquela epòca que se bastiguèron los monuments que fan encara la reputacion de Nimes uèi :

- l'**Ostal carrat**, temple magnificament conservat dedicat als felens d'August, Caius e Lucius Cesar. Son arquitectura es un modèl de l'estil corintian ;
- las **arenas** de Nimes, bastidas cap a la fin del sègle I^{èr}, que pòdon aculhir mai o mens 24 000 espectadors. Servissián als jòcs del circ e als combats de gladiators ;
- la **torre Manha**, enauçada sul vestigi de l'encencha fortificada cèlta que protegissiá la ciutat e mostrava sa potècia ;
- l'**aqueducte** de Nimes, amb lo celèbre pont de Gard, menava l'aiga dempuèi la font d'Eure, près d'Usès, sus mai de cinquanta quilomètres.

Gràcias a aquelas infraestructuras, Nimes venguèt una vila prospèra e refinada, un centre economic e administratiu màger del sud de Gàllia. Las **monedas** batudas a Nimes, representant un crocodil encadenat a un palmièr (simbòl de la conquista d'Egipte), èran difusadas dins tot l'Empèri.

La torre Manha – © Joao Paulo V Tinoco/Shutterstock

De la decadència a la cristianizació

A partir del segle III, l'Empèri roman d'intrèt en crisi. Las **invasions barbaras**, la **pression fiscal** e las **guèrras civilas** fragilizèron Nimes. La vila se repleguèt darrièr sos barris. Al segle V, patiguèt las atacas dels vandals, puèi tombèt jos la dominacion dels **visigòts**, que s'apoderèron lo Sud de Gàllia en 462 e fondèron lo **reiaume de Septimania**.

Jos la dominacion visigotica, Nimes demorèt un centre administratiu important, mas son esplendor antica s'escantiguèt. Los edificis romans, abandonats o transformats, serviguèron de carrièras de pèira o d'abrics. La cristianizació progressèt : un **avescat** foguèt creat tre lo segle V. Los luòcs de culte pagans foguèron convertits en glèisas, e la vila se dotèt d'un patrimòni crestian naissent.

Nimes medievala

Après la **conquista franca** (cap a 507) e la casuda dels visigòts, Nimes coneguèt un long periòde d'instabilitat. Los **sarrasins** la pilhèron al segle VIII, abans que los **francs** de Pepin lo Brèu la reprenquèsson en 759.

La **catedrala Nòstra Dòna e Sant Castor**, tornada bastir al segle XII dins un estil romanico, venguèt lo centre religiós principal.

Ducas al començament del segle XIII, Nimes dependèt del **comtat de Tolosa** e foguèt administrada per un sistèma de consolat. Mas a la fin de la **Crosada dels albigeses** quand Raimon VII

L'Ostal carrat – © Lamax/Shutterstock

foguèt despoderat de sas tèrras al profièch del rei Loís VIII, la vila passèt a la **corona de França** e son administracion perdèt son autonomia. En **1226** s'installèt una **senescalciá**.

A l'Edat Mejana, la vila se reorganizèt e s'estructurèt a l'entorn de dos pòls : la **Ciutat**, eretièra de la vila antica, e lo **Borg**, quartièr mai recent nascut de l'expansion economica. La populacion viviá del comèrci, de l'artesanat e de la cultura de la vinha. L'Ostal carrat foguèt transformat en glèisa, mentre que las arenas servissían de fortalèsa e abrigavan quitament d'abitacions. La vila tota èra protegida per una encencha.

Lo sègle XIV es un periòde dificil en rason de la **secada**, de la **pèsta negra**, de la **crisi economica** e dels **impòstes manlevats per la Guèrra de Cent ans**.

Las guèrras de Religion

A comptar del sègle XVI, Nîmes venguèt l'un dels bastions del **protestantisme** dins lo Sud de França. La màger part de la populacion se convertiguèt a la reforma e la vila dobriguèt una **universitat** dirigida per d'erudits uganauuds. Mas las tensions amb los catolics provoquèron d'afrontaments sagnoses.

Pendent mantuna decennia, Nîmes **alternèt entre revòltas, sètis e repressions**. La patz tornèt pas qu'amb l'**edicte de Nantas** (1598), qu'acordava una certana libertat de culte als protestants. Mas la **revocacion** d'aquel edicte per Loís XIV en 1685 relancèt las **persecucions** e butiguèt de nombroses protestants nimesencs a fugir o a se convertir per fòrça.

Malgrat las guèrras de religion, l'economia se desvolopèt a l'entorn del **textil**. Los protestants, privats de cargas politicas e administrativas s'investiguèron dins la manufactura e lo comèrci de lana e de seda. Nimes coneguèt un relatiu creis economic.

Del classicisme a la Revolucion

Al sègle XVIII^{en}, la vila retrobèt la patz e coneguèt una renaissença urbana gràcia al sector textil. Èra la **primièra vila manufacturièra de Lengadòc**, que produsiá essencialment de debasses de seda e exportava subretot cap a America latina. D'ostals de familha, de plaças e de fonts embeliguèron lo centre. La font de Nimes foguèt readobada en aquel sègle dins un estil neoclassic, marcant la **redescobèrta del patrimòni antic**.

La **Revolucion francesa**, pasmens, desvelhèt las **tensions religiosas e socialas**. En 1790, Nimes foguèt brandida per de violents afrontaments entre catolics reialistas e protestants revolucionaris. Aqueles trebols fan pròva de las divisions prigondas que marcavan encara la societat nimesenca.

Nimes industrial e modèrna

Al sègle XIX, Nimes dintrèt dins l'èra industrial. Venguèt un centre textil màger, sustot gràcias a la fabricacion d'una tela de coton solid, la **sarga de Nimes** – a l'origina del mot « denim », utilizat mai tard pels jeans americans –, mas tanben de chals de lana cashmir.

La vila s'expandiguèt al delà de sas muralhas, s'equipèt d'una gara (1845) e modernizèt sas infraestructuras. Lo desvolopament de la **viticultura** e del **comèrci del vin** contribuiguèt tanben a sa prosperitat.

Es l'èpòca que l'eiretatge antic comencèt d'èsser valorizat, e que los **monuments romans** foguèron **restaurats e classats**.

Las **arenas**, per exemple, foguèron desgatjadas e transformadas en luòc d'espectacle per aculhir de corsas camarguencas e, a partir de 1853, de corridas a l'espanhòla, que s'ancorèron durablament dins la cultura locala.

L'escrivan nimesenc **Antòni Bigòt** compausa son òbra poetica *Li Bourgadieiro e autras Fablas*, celebrant la vida obrièra de Nimes e las valors umanistas. Sos recitals coneisson un vertadièr succès, lo poèta es onorat d'una estatua al Jardin de la Font.

Antòni Bigòt – © Coulanges/Shutterstock

De la guèrra al novelum contemporanèu

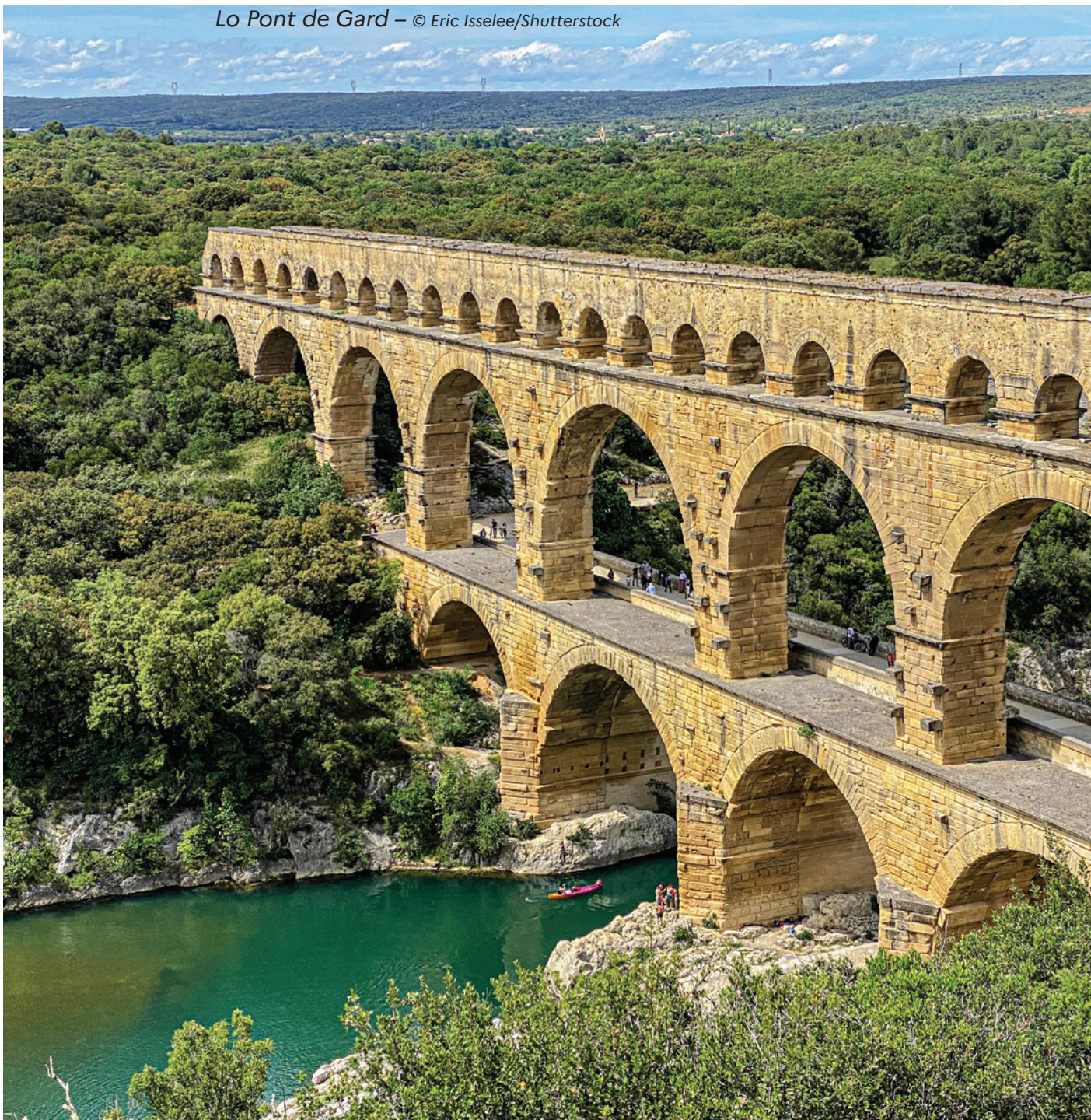
Pendent la Segonda Guèrra mondiala, Nimes, situada en zòna non ocupada fins en 1942, veguèt nàisser mantuna ret de **resistència**. Après la liberacion, la vila contunhèt sa modernizacion e s'espandiguèt cap a la plana.

Las annadas 1960-1980 marquèron una fòrta **creissença demografica**, ligada a l'arribada dels repatriats d'Argeria e a la periurbanizacion. Nimes venguèt un pòl administratiu regional e un centre cultural de mai en mai afirmat.

La fin del sègle XX e lo començament del XXI veson un important trabalh de **mesa en valor del patrimòni** : renovacion de las arenas, amainatjament del Carrat d'Art (musèu d'art contemporanèu concebut per Norman Foster en 1993), e rehabilitacion del centre istoric.

Uèi, Nimes reivindica ufanosament son doble eretatge roman e mediterranèu. Cada annada, las fèrias de Pentacosta e de las Vendémias atiran de centenas de milièrs de visitaires, combinant tradicions taurinas, musica, gastronomia e convivialitat. La candidatura de Nimes a l'UNESCO per sos monuments romans fa pròva de la reconeissença internacionala d'aquel patrimòni excepcional.

Lo Pont de Gard – © Eric Isselee/Shutterstock

Vista de Pau despuish lo Gave – © Capbourrut – CC BY-SA 4.0

Ciutat reiau ligada au sovièner d'**Enric lo IV^{av}**, vadut a Pau, la vila qu'ei mei que mei coneishuda peu son **castèth** e peu son baloard, a perpaus deu quau Lamartine e digó :

« Pau qu'ei la vista de tèrra géncer, com Nàpols ei la vista de mar géncer. »

Mercés au **jaç de Lac** que participè tanben au desvolopament economic francés de l'après-guèrra. Uei lo dia, las **industrias aeronauticas** deu parçan que son las luenhècas eretèras de la purmèra escòla de pilotatge au monde, fondada en 1909 peus hrais americans Orville e Wilbur Wright.

Ua fondacion tardiva

Per estar situada suu cantèr deu gave de Pau e tanben suu camin deus Pirenèus, Pau n'estó pas poblada que pro tardivament. A l'epòca romana, en efèit, lo borguet màger qu'èra meilèu Lescar, **Beneharnum** en latin, deu quau deriva lo nom Bearn. Los pastors aussalés que solèn har pèisher la vacada en ivèrn sus la **plana deu Pont Long**, ua vasta lana capvath deu site actuau de la vila de Pau. Aquò que provoquè tiraments pendent sègles e qu'empachè l'urbanizacion d'aqueras tèrras chic granivas e tanben palustras peus purmèrs temps.

D'aquera realitat istorica que gessí la mestior de l'ua de las ipotèsis relatives au nom de la vila. Los aussalés qu'aurèn concedit aus vescomtes de Bearn ua mòta rocassuda qui tresplombava lo gave tà'i bastir ua hortalessa d'on aurèn podut controlar un gua estrategic. Pau que remandaré aus paus o a la palissada qui la destermiavan. Per d'autes, Pau que seré derivat d'ua arraditz indo-europèa qui significa « arròc escarpe » o enquèra d'ua arraditz latina qui significa « palud ».

L'independéncia de Bearn

La purmèra referéncia escruiuta a Pau que data de la fin deu sègle XI^{au} mes l'espandida de la vila que demorè devath lo contròle deus **aussalés** pendent enqüèra dus sègles.

En **1347**, **Gaston Febus** que profieitè abillament de la luta enter, de l'ua part, lo rei de França e lo son aliat lo comte d'Armanhac, e de l'auta part, lo duc d'Aquitània qui èra tanben rei d'Anglatèrra, entà declarar oficiaument la **sobeiranetat de Bearn**. Lo rei de França que docegè Gaston Febus, pr'amor que cranhè que s'alièsse dab lo rei d'Anglatèrra. De mei, en 1367, lo Princi Negre, lo hilh deu rei d'Anglatèrra Edoard II, en tornar d'ua campanha militara en Castilha qui estó un fracàs, qu'avó de traversar Bearn dab ua armada desrontada en demandar l'autorizacion d'ac har e en pagar l'avitalhament. Qu'èra ua **segonda reconeishença de fèit** de la sobeiranetat de Bearn.

Entà obtiéner aqueth resultat, Gaston Febus qu'empleguè shens que la diplomacia : que hasó tanben bastir castèths e que'n fortifiquè d'outes, com lo de Pau, au quau horní ua tor màger de teula plana e un embarri exterior.

Un sègle mei tard, lo maridatge de Magdalena de França en 1462, la sòr deu rei Loís lo XI^{au}, dab lo hilh ainat de Gaston lo IV^{au} de Foish-Bearn, que muisha la recèrca peu rei d'un aliat entà afirmar, totun, la soa autoritat sus la vescomtat de Bearn. La cort de Gaston lo IV^{au} qu'estó lavetz transferida d'Ortès dinc a Pau, çò qui hasó de la vila lo **quatau capdulh istoric de Bearn**, arron Lescar, Morlans e Ortès.

Mercés a ua navèra aliança, l'arrèrhilh d'Alienòr de Navarra e de Gaston lo IV^{au} que vadó rei de Navarra en 1479, çò qui creè un efemèr estat de Bearn Navarra qui s'estenè de l'un e de l'aute costat deus Pirenèus mes qui ne resistí pas longtemps a la divergència d'interès deus dus grans reiaumes vesins. En 1483, los Estats de Bearn, amassats a Pau, que causín de s'aliar dab lo rei de França e que sostienón donc lo projècte de maridatge entre Caterina de Foish e Joan de Labrit. Aquera decision qu'avó per consequéncia la presa de Pampalona en 1512 per Ferran lo II^{au} d'Aragon. Pau que vadó atau lo **capdulh de Navarra**, o de çò qui'n demorava au nòrd deus Pirenèus, la Navarra Baisha (a l'entorn de Sent Palai).

Vista despuish lo bèthvéder deu Baloard deus Pirenèus – © Flo641 – CC BY-SA 4.0

Renaishença e guèrras de religion

Au briu deu sègle XVI^{au}, lo talhèr de fabricacion de la moneda bearnesa qu'estó transferit de Morlans a Pau. Enric lo II^{au} de Labrit, qui èra estat un companh d'armada deu rei de França Francés lo Ier, que maridè en 1527 Margalida de Valois Engolesme, qui prengó lo títol de **Margalida de Navarra**. La soa hilha, Joana de Labrit, qui maridè Antòni de Borbon en 1548, que hasó vèder en 1553 lo futur Enric lo IV^{au}. Aqueras duas generacions reiaus qu'emberogín lo castèth paulin en un estile Renaishença.

La segonda mieitat deu sègle XVI^{au} qu'estó ua temporada trebolada per las guèrras de religion enter catolics e protestants. **Joana de Labrit**, qui èra protestanta com la soa mair Margalida de Navarra, que tractè los catolics dab hòrt d'intransigència. Pr'amor d'aquò, la vila qu'estó presa per tropas catolicas puish represa per tropas protestantas pendent l'annada 1569.

Quasi trenta ans après, **Enric lo IV^{au}** – lo hilh de Joana – que signè en 1598 un **edicte pacifictor**, l'**edicte de Nantas**. Aqueste qu'autorizava

suu territòri francés lo culte protestant. L'annada d'après, qu'ei aus catolics de Bearn que l'edicte de Fontainebleau e garantiva la libertat de consciéncia.

En 1617, per venciva, Loís lo XIII^{au}, lo hilh d'Enric lo IV^{au}, que promulgà l'arrèst de Fontainebleau qui **impasè la religion catolica** en lo Bearn sancèr. Acarat a la susmauta deus poblants, Loís lo XIII^{au} que prengó Pau, la plaça hòrta de Navarrencs e que barrè l'academia protestanta de Bearn. Que juntè Bearn e Navarra au reiaume de França mes que prometó d'arrespectar los Fòrs, un ensemble de leis e costumas locals, sovent invocadas peus poblants tà limitar lo poder deus senhors. Lo conselh sobeiran de Bearn qu'estó transformat en **Parlament de Navarra** : atau Bearn que vadó ua simpla **província deu reiaume de França**.

De l'annexion dinc a la Revolucion

Pendent los sègles següents, l'influéncia deu protestantisme que declinè au profieit deu catolicisme. En 1788, **Loís lo XVI^{au}** qu'aviè ua susmauta en voler forçar las províncias a promulgar edictes entà aumentar los impòsts. Los parlamentaris qu'i èran opausats. Arron d'aver pensat a suspèner los parlaments e a tornar préner la situacion en man mercés a l'armada, lo rei, totun, que's decidí a convocar los **Estats Generaus** e au parat de la Revolucion francesa qui s'enseguí, los bearnés que consentín a renonciar aus fòrs, en contrapartida de la fin deu regime ancian e especiaument de l'**abolicion deus privilègis**.

De 1790 dinc au temps d'ara

En 1790, Pau que vadó lo capdulh deu departament deus **Pirenèus Baishs**, qui estó renommat **Pirenèus Atlantics** en 1969. Napoleon Ier qu'implantè ua **monta**, un par de quilomètres enlà, en la vila

de Gelòs. Tanben, lo paulin **Joan Baptista Bernadòta**, l'un deus manescaus de l'emperaire, que vadó rei de Suècia e qu'ei enqüèra a la cauça de la dinastia actua. Après la caduda deu purmèr empèri e pendent tota la Bèra Epòca, ua practica amonedada, purmèr britanica puish europèa, sovent gessida de l'aristocracia, que solè vacancejar a Pau e còps i a que s'í establí pr'amor de la doçor deu climat, de las estacions termaus pirenencas e de la mòda en aqueth demiei. Tanben que dè un accentòt anglés a la vila, dab casaus, corrudas ipicas e a un par de quilomètres de Pau, a Vilhèra, lo purmèr golf suu continent.

Las partidas hautas e baishas de la vila que s'especializèn respectivament dens lo torisme e dens l'artisanat e l'industria. Un funicular qu'estó bastit entà religar la vila hauta e la vila baisha. Aquesta qu'estó dotada d'ua gara en 1863. Se la Purmèra Guèrra mondíau merquè la fin d'aqueth torisme climatic, qu'estimulè per venciva las activitats aeronauticas qui s'èran emplanadas au Pont Long, de 1844 enlà peus balons e de 1909 enlà per l'**escòla de pilotatge deus hrais Wright**. Puish qu'estón los militars qui i emplanèn un centre on estón formats los mei famós deus **aviators francés de la guèrra de 1914-1918** (Guynemer, Fonck, Nungesser, Garros).

Après la Segonda Guèrra mondíau, l'espleit deu **jaç de gas de Lac** e l'**industria quimica**, de 1957 ençà, atau com l'**industria aeronautica**, que participèn au desvolopament economic de l'aglomeracion paulina.

Uei lo dia, Pau qu'ei ua vila deu son temps, coneishuda mercés aus **espòrts** (rugbi, basquet, gran prèmi auto, caiac e estadi de las aigas vivas, corrudas ipicas, torn de França) e virada cap tà l'avièner mercés a la soa **tecnopòli**. Pr'aquò, qu'a tanben sabut, en aliança dab lo departament, engatjà's entà preservar lo son **patrimòni lingüistic e culturau**. L'ensenhament de l'occitan qu'ei vitèc a Pau e mei largament, en los Pirenèus Atlantics. Que s'í pòt véder **senhalizacion** e panèus explicatius bilingües en mantua vila, léger articles en occitan en jornaus locaux o letras municipaus e en estiu, véder filmes doblats en occitan. Revistas (Reclams, mei anciana revista occitana, mes tanben País gascons), editors (Edicions Reclams, Letras d'òc o Per Noste), hestenaus (Hestiv'òc) o enqüèra **ràdios**, com Ràdio País, que s'í hèn suu territòri entà dar ua visibilitat sociu a la lenga. **Artistes** com Nadau, Los Pagalhós, Joan Francés Tisnèr, Família Artús o Marilís Orionaa que la botan en musica. Cada fin d'ivèrn, lo **Carnaval bearnés** que's debana a Pau : qu'ei lavetz lo parat d'escarnir los capulats e de contar istòrias d'ors, de hadas, de gigants o de Joan Pèira. Que s'í hè a las quilhas de nau e que s'í dança suus aires tradicionaus. Arron de jutjar lo sent Pançard, s'avetz ua hami de nau dias, que poiratz minjar ua garbura, crostadas o milhàs. Puish que'vs passejaratz dilhèu suu bèthvéder deu baloard en tot contemplar los pics d'Aussau e de Bigòrra, au som deu quau s'í pòt auburar, per bèth temps, l'observatòri astronomic.

L'entrada deu castèth de Pau – © saiko3p/Shutterstock

Carcassona

Quilhada sus un rocàs dominant la **val d'Aude**, Carcassona es l'un dels sites mai emblematics del patrimòni occitan. Famosa per sa **ciutat medievala** dels barris impausants, pòrta mai de **dos mila ans d'istòria**, dempuèi la protoistòria fins a l'epòca contemporanèa. Son evolucion es marcada per una successiòn de civilizacions, de conflictes militars, de periòdes de prosperitat comerciala e de renovacions ambiciosas. Carcassona es la prefectura del departament d'Aude dins la region administrativa Occitania

A las originas : del Neolitic a l'Antiquitat

Las primièras traças d'ocupacion umana dins la region remontan al **Neolitic**, mas es cap al **sègle VI ab. J. C** que la sèrra de Carcassona foguèt investida per los **galleses vòlques tectosages** que bastiguèron un *oppidum*. Aquel **vilatge fortificat**, plaçat sus un caireforc natural entre Atlantic e Mediterranèa, constituissiá ja una **posicion estrategica** importanta. Los escambis i èran actius : los galleses comerciavan amb los ibèrs e los grècs, e la region se desvolopèt jos l'influéncia d'aquelas civilizacions mediterranèas.

Après la **conquista romana al sègle Ier ab. J. C**, Carcassona – alara apelada **Carcaso Volcarum Tectosagum** – venguèt una ciutat florissenta. Los romans i bastiguèron una primièra encencha, que las basas subsistisson encara dins las fondacions de la ciutat medievala. La romanizacion estructurèt lo territòri, insuflèt un **urbanisme mai regular** e afortiguèt lo ròtle de Carcassona coma **centre d'escambis**. La ciutat profechèt de sa situacion entre Narbona e Tolosa, dos pòls màgers de la Gàllia romana.

L'Edat Mejana : bastion estrategic e enjòcs de poder

A la fin de l'Empèri roman, Carcassona patiguèt las **migracions** grandas. Los **visigòts** s'installèron al **sègle V**, afortiguèron las defenses per fin que la vila venga una **plaça fòrta** de lor reialme que s'expandiguèt sus una partida de l'anciana Gàllia. Al **sègle VIII**, la ciutat resistiguèt a l'avançada de las **armadas musulmanas** vengudas d'Espanha, assolidant sa reputacion de fortalesa in-conquistabla.

A comptar del **sègle IX**, Carcassona venguèt lo sèti d'un **comtat** poderós. La dinastia dels **Trencavèls**, que dominava la region de Lengadòc, ne faguèt sa capitala. Los Trencavèls embeliguèron la ciutat, desvelopèron l'economia locala, favorizèron lo comèrci del **pastèl** (tencha naturala) e del **vin**, e afortiguèron una identitat occitana ja plan ancorada.

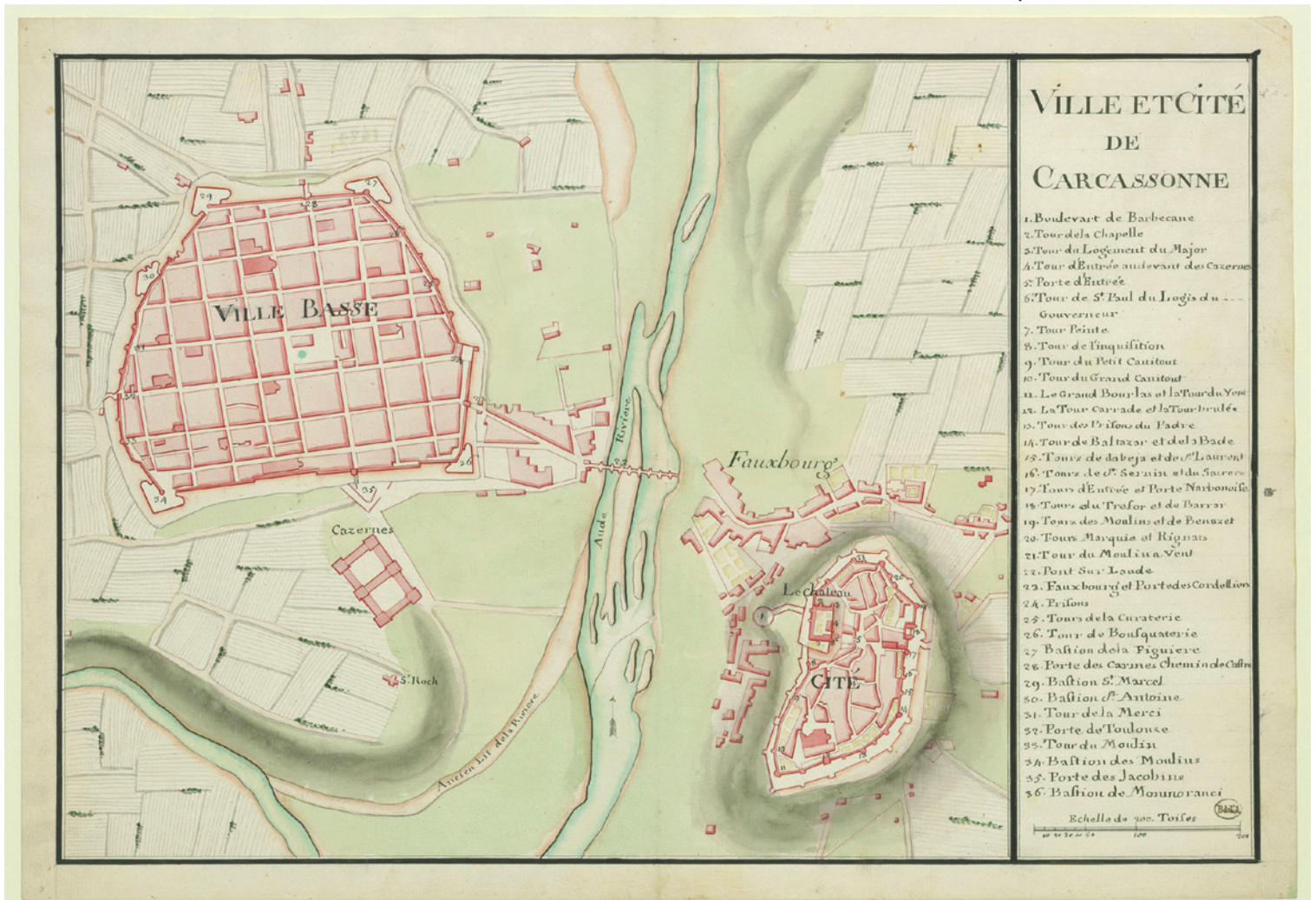
Pasmens, lo Lengadòc medieval es tanben un territòri ont se propaguèt una novèla doctrina religiosa : lo **catarisme**. Èra considerada coma una eretgia e una menaça per la Glèisa catolica, çò que foguèt la causa d'una **crozada dicha contra los albigeses o catars**. Comencèt en **1209**, a la demanda del papa Innocenci III e foguèt menada per de **barons del nòrd del reialme de França**. **Simon de Montfòrt** èra lo cap d'aquela armada crozada. Carcassona, alara jol contraròtle dels Trencavèls favorables a una cèrta tolerància religiosa, venguèt lèu una cibra estrategica.

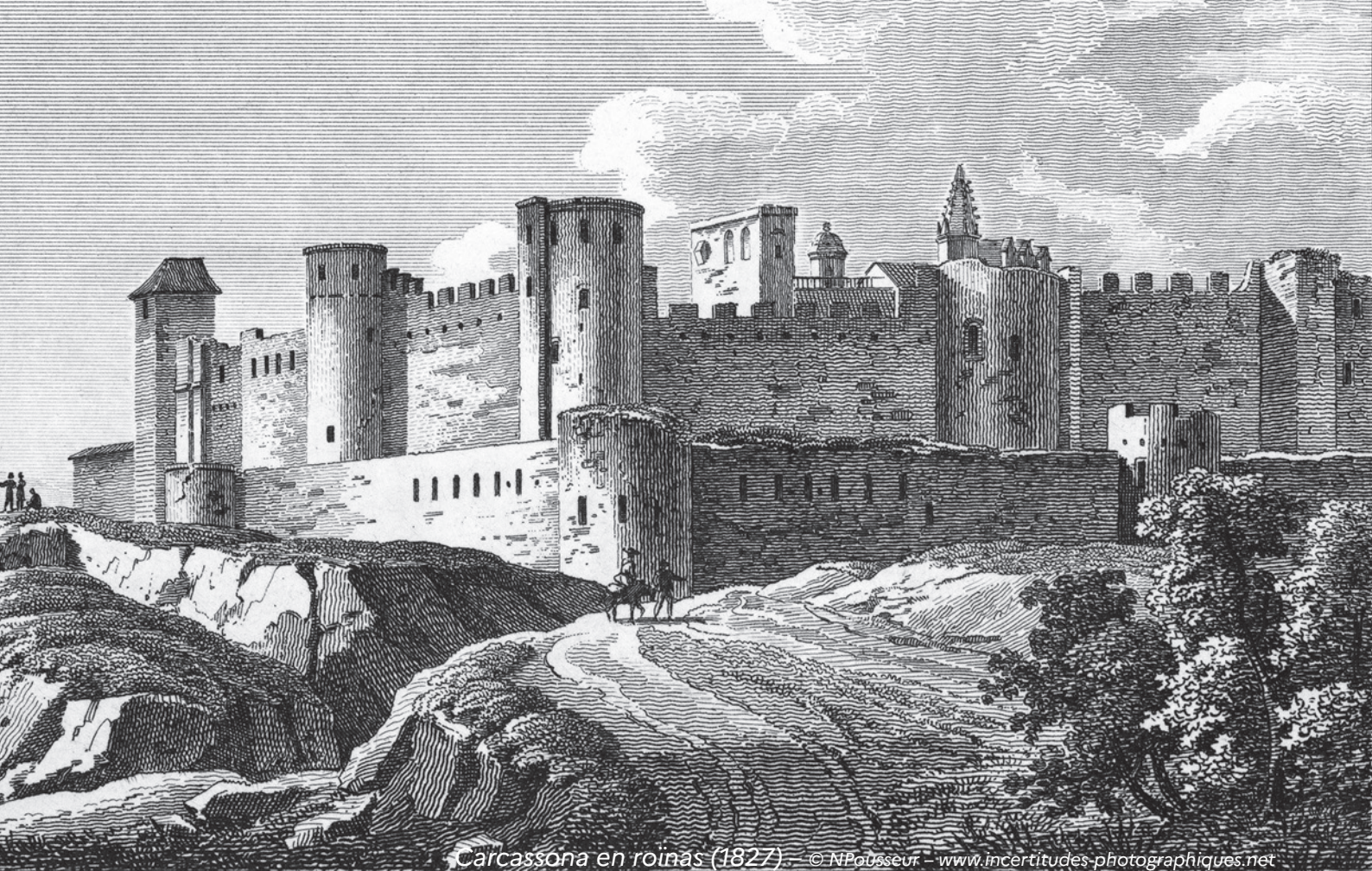
En **agost de 1209**, après un sèti de mal passar, la ciutat **capitulèt**. Lo vescomte Raimond Roger Trencavèl foguèt empresonat e se moriguèt dins de condicions escuras. Los estatjants foguèron expulsats de la vila e los venceires establiguèron una **zòna militarà dins la vila nauta**. Carcassona foguèt integrada als **domenis de la Corona de França**, çò que marquèt una virada decisiva dins l'istòria de l'epòca. Lo poder reial entreprenguèt alara un vast obrador de **fortificacion**, transformant la vila en vertadièr bastion sus la frontièra entre lo reialme de França e lo reialme d'Aragon.

Carcassona, fortalesa reiala e frontièra

Dels **sègles XIII a XIV** la ciutat se dotèt de l'ensemble monumental que fa uèi sa reputacion : **dobla murralha, 52 torres, liças, bastions, pòrtas fortificadas...** Aquelas òbras gigantassas, realizadas jols regnes de sant Loís e de Felip l'Ardit, balhèron a Carcassona son caractèr unic. La ciutat venguèt l'una de las mai poderosas defenses del reialme francés per far front a las ambitions de la Corona d'Aragon.

Mapa de la vila – 1787

En parallèl, una **vila bassa**, lo « **Borg** » puèi « **la Bastida Sant Loís** », foguèt fondada en **1247** sus la riba opausada del fluví Aude, per remplaçar los barris destrusits pel sèti de 1209. Aquela extension urbana mòstra un **besonh economic e demografic** creissent : la ciutat nauta, tròp militar, sufisiá pas mai per aculhir artisans e comerçants. La vila bassa prosperèt gràcias al comèrci del **lençòl**, de las **cerealas** e del **vin**.

Après lo **tractat dels Pirenèus** en **1659**, que restaca definitivament Rosselhon a França, Carcassona **perdèt** pauc a cha pauc son **ròtle de frontièra**. Sa ciutatèla aviá pas mai d'utilitat militar màger. Aquela pèrda estrategica provoquèt un drescreis progressiu.

Del temps de las **guèrras de religion**, Carcassona foguèt mens tocada que l'Èst de Lengadòc (Montpelhièr, Nimes, Alès, Uzès), çaquelà **la vila bassa prenguèt partit pels protestants**, mentre que la vila nauta demorèt catolica. Los **conflictes** entre los dos sites durèron fins a l'Edicte de Nantes en **1598**.

Del descreis a la renaissença : lo sègle XIX

Al **sègle XVIII** e al començament del XIX, la ciutat medievals de Carcassona tombèt en **roïna**. Abandonada per sos abitants e per l'administracion, foguèt quitament **menaçada d'èsser destrucha** : mantuns reclamavan sa demolicion parciala per recuperar de materials de construccion. Mas l'emocion dels erudits locals e l'emergéncia d'un movement patrimonial nacional francés cambièron son destin.

En **1844**, Prosper Mérimée, inspector general dels monuments istorics, decidiguèt de la salvar e fisèt sa **restauracion** a l'arquitecte **Eugène Viollet-le-Duc**, reputat per sas intervencions sus Nòstra Dòna de París o Pierrefonds. Las òbras durèron mantuna decennia e tornèron a Carcassona son aspècte medieval espectacular – de còps idealizat, perque Viollet-le-Duc esitèt pas a interpretar a son biais d'unes aspèctes arquitecturals.

Aquela **restauracion**, de còps **criticada** per son romantisme, foguèt pasmens essenciala : salvèt Carcassona de la disparicion e l'enaussèt al reng de **simbòl patrimonial de l'Edat Mejana**.

Uèi : patrimòni mondial e dinamisme cultural

Al **sègle XX**, Carcassona s'obriguèt al **torisme**, encoratjada per son **classament al patrimòni mondial de l'UNESCO** en **1997** per l'ensemble de sa ciutat medievala. Aquel classament recompensa non solament son arquitectura militara excepcionala, mas tanben la riquesa de son istòria.

Uèi, Carcassona es l'una de las **vilas mai visitadas** de França. Cada annada, mai de **quatre milions** de visitaires corron sos barris, sas pòrtas fortificadas, son castèl comtal e sa basilica Sant Nasari, que sos veirials gotics comptan demest los mai remirables del Sud de França.

La legenda de Dòna Carcàs

A l'entrada de Ciutat, a la Pòrta Narbonesa, lo visitaire es aculhit per l'estatua de **Dòna Carcàs**. La **legenda** ditz que Carlesmanhe aviá fach lo sèti de la vila per la tornar prene als sarrasins, mas la vila èra plan defenduda per la Dòna Carcàs. Descorat, lo rei faguèt levar lo camp ; alavetz, presa de regret de lo veire partir, la dòna faguèt sonar las campanas per li dire de tornar. Aital s'expliariá lo nom de la vila « Carcàs-sona ».

Aquò es una polida istòria. En vertat lo nom de **Carcasso** es atestat tre lo sègle I^{èr} abans J. C., la raïc pre-indo-europenca **kar** designa la **pèira**.

Dòna Carcàs – © J2R/Shutterstock

Baiona

En 1023, Baiona qu'ei lo capdulh de Labord, e que s'espandeish au sègle XII^{au} delà de Niva. Quan lo **duc d'Aquitània** e vad rei d'Anglatèrra en 1152, la vila que pren ua **importància militara** e sustot **comerciau**, mercés aus **escambis maritimes** dab **Anglatèrra**. Qu'ei separada de la vescomtat de Labord en 1177 per Ricard Còr de Leon. En **1451**, la vila qu'ei presa peu **rei de França**, au cap de la guèrra de Cent Ans. La pèrta deu comèrci dab Anglatèrra e l'**ensablament de l'arriu** qu'aflaqueishen la vila. Lo cors d'Ador qu'ei modificat en **1578** e lo **bocau que torna au pòrt de Baiona** qui arretròba l'activitat perduda cent ans abans. Au sègle XVII^{au}, la vila qu'ei fortificada per **Vauban**.

Pendent la segonda mieitat deu sègle XX^{au}, hèra de grans ensembles que son bastits e la vila que s'espandeish dinc a formar ua **zòna urbana continua** dab Anglet e Biàrritz.

Baiona qu'ei un **capdulh culturau** dab influéncias bascas e gasconas, çò qui's ved mercés a la soa arquitectura, aus sons musèus, mes tanben a la soa gastronomia o aus sons eveniments tradicionaus com las celèbras hèstas de Baiona.

Las purmerias

Qu'existiva probablament un **vilatge de pescaires** suu site de Baiona pendent la Preïstòria. De mei, un **tuc** de haut o baish quatorze mètres de haut que's tròba sus la riba esquèrra de Niva. Que i a au pè lo confluent deus dus arrius (Niva e Ador), qui pòt aver mei d'un quilomètre de largor. Qu'ei lo site d'aucupacion umana mei ancian atestat.

Au moment de la conquista de Gàllia per **Juli Cesar** (-58/-51), Baiona qu'èra suu territòri deus **Tarbèlles**. Aquestes qu'aucupavan ua aira qui s'espandiva sus çò qui correspon uei au sud de las Lanas, au País basco francés, a Shalòssa, e a las vaths d'Ador e deus gaves de Pau e d'Auloron.

Pendent l'Empèri roman, la vila que vadó l'ua de las seishanta ciutats de las **Tres Gàllias**. A comptar deu regne d'August, que hasó partida de la província d'**Aquitània** – lo capdulh de la quau èra Bordèu –, puish a comptar deu regne de Dioclecian (de cap a 300) de la província de **Novempopulania**, lo capdulh de la quau èra Eusa.

Au sègle I^{èr}, los romans qu'entornegèn la vila d'un **embarri fortificat**. Qu'arretrobèn d'aulhors objèctes anteriors a la fin deu sègle I^{èr} lo long de las fondacions de l'actua catedrau gotica.

Lo fòrt de Lapurdum

Un **castrum roman**, nomat **Lapurdum**, qu'ei atestat au sègle IV^{au} com plaça fortificada de la província de Novempopulania. Que balhè lo nom a la província de Labord.

Aquera implantacion romana que dava lo parat de **susvelhar las rotas transpirenencas**, e sus-tot la via romana qui anava de Bordèu a Astorga en Ispania, atau com **las poblacions locals** arrevendidas.

L'Edat Mejana

A la fin de l'Empèri roman d'Occident en 476, Novempopulania qu'èra despuish quauques decenniass part deu reiaume visigòt de Tolosa. Que passè en 507 devath la dominacion deus francs de Clodovèu, qui son a l'origina de la dinastia merovingiana. De cap a **600**, que vadó lo **ducat de Vasconia**, lo territòri deu quau e correspon haut o baish a'u de la província de Novempopulania. Qu'estó mei tard lo **ducat de Gasconha**. Lo territòri deu ducat de Vasconia qu'avè per termièras Garona e los Pirenèus. Los vascons, un pòble coneishut per Estrabon e Plini l'Ancian, que son bascos ancians (protobascos). La lor romanizacion qu'arrecotí a l'aparicion d'ua lenga romanica dens las planas, lo **gascon**, mentre que lo basco ancian e's mantienó dens los Pirenèus.

Ua intrusion deus normands, qu'ei atestada a Baiona en 892.

Tor miejancèra, carrèra deus Augustins, qui estó bastida sus fondacions romanas.

© Jvillafruela – CC BY-SA 4.0

La vescomtat de Labord

Quan la **vescomtat de Labord** estó creada en **1023**, Baiona que'n vadó lo **capdulh**. Ad aquera epòca qu'estón bastits la catedrau romanica, qui i èra abans la catedrau gotica actua, e lo prumèr pont de husta sus Ador qui perlongava lo pont Major qui encama Niva. A comptar de 1120, de navèths quartièrs qu'estón creats pr'amor de la pression demografica, enter la vila romana deu **Gran Baiona** e Niva e enter Niva e Ador – çò qui ei vadut lo **Petit Baiona**. Las defenses de la ciutat qu'estón modificadas e adaptadas aus quartièrs navèths.

En 1130, lo rei d'Aragon e de Navarra qu'assetgè la vila shens s'escàder a la gahar.

Un pòrt cap a Anglatèrra

Baiona que hasó partida deu **ducat d'Aquitània** a comptar deu **sègle X^{au}**. En

1152, la duquessa Alienòr d'Aquitània que maridè Enric Plantagenet, lo duc de Normandia, qui vadó rei d'Anglatèrra en 1154. Lo ducat d'Aquitània qu'estó atau hèra **ligat au reiaume d'Anglatèrra** pendent los tres sègles següents, dinc estossi conquesit peu **rei de França** a la fin de la guèrra de Cent Ans.

Lo vin, l'arrosia, lo cambajon o lo pastèu que passavan peu pòrt de Baiona a destinacion d'Anglatèrra.

Delà lo **comèrci maritim**, que's desvolopèn la **construcció navau**, l'**industria de la husta** e la **pesca**, sustot de la balea. Qu'èra tanben ua **basa militar** importanta. En 1177, Ricard Còr de Leon que tirè Baiona de la vescomtat de Labord, lo capdulh de la quau estó transferit a Ustaritz.

En **1215**, Baiona qu'obtienó de Joan shens Tèrra ua **carta comunau**. La publicacion en 1273 d'ua costuma pròpia a la ciutat que confirmè entaus cinc sègles següents la separacion enter Baiona e Labord.

Ua vila fronterèra

La vila qu'estó presa per l'armada deu **rei de França** en **1451**. Que vadó ua **plaça hòrta importanta** de cap au reiaume de Castilha, qui controlava lo territòri vesin de Gipuzkoa. La prosperitat de la vila qu'estó totun amendrida per la fin deus escambis comerciaus dab Anglatèrra. En mei, lo desplaçament deu cors d'Ador cap au nòrd que provoquè l'ensablament deu pòrt.

Au sègle **XVI^{au}**, au temps de l'Inquisicion en Espanha e Portugal, **judius** vienuts d'aqueths dus país que s'installèn a Baiona. Que'n portèn lo **chocolat** e la recèpta entà l'aprestar.

La pèsta que truquè Baiona au començament d'aqueth sègle. Mei tard, en **1578**, Loís de Foish e los sons engenhaires que **modifiquè lo cors d'Ador** e que cavèn un estuari entà estabilizar la soa mair. Lo pòrt de Baiona que tornè gahar lavetz ua mei gran activitat. La pesca de la molua e de la balea qu'assegurè la riquesa deus pescaires e deus armadors.

Pendent las susmautas qui destrobèlèn las campanhas au miei deu sègle **XVII^{au}**, los paisans deus entorns de Baiona qu'inventèn ua arma navèra pr'amor de's trobar corts de podra e de muni-

cions. Que's plantèn los cotèths de caça dens los canons deus mosquets: la **baioneta** qu'èra creada.

Vauban qu'estó encargat per Loís XIV de fortificar la vila. Que i adjunhó ua ciutadèla bastida sus ua eminéncia qui supèra lo quartièr de Sent Esperit a la **fin deu sègle XVII^{au}**.

Au sègle XVIII^{au}, lo pòrt de Baiona qu'èra a l'apogèu : qu'èra lo ueitau pòrt francés. Los escambis dab Espanha, Holanda, las Antilhas, la pesca de la molua sus bancs de Tèrranava e los obradors de **construccion navau** qu'í avièn ua activitat grana.

En 1790, Baiona que vadó ua comuna deu departament deus Pirenèus Baishs, uei Pirenèus Atlantics. Pendant los sègles XVIII^{au} e XIX^{au}, lo pòrt de Baiona que participè au comèrci deus negres, mes de faïçon mendre que los autes pòrts de la còsta atlantica.

Lo concordat signat dab lo papa en 1801 que hasó de Baiona lo sèti episcopau deus Pirenèus Baishs.

En 1808, quan Napoleon e comencè la **guèrra en Espanha**, l'acte d'abdication deu rei d'Espanha en favor de Napoleon qu'estó signat a Baiona. Lo **comèrci**, qui èra l'ua de las activitats principaus de la vila au sègle XVIII^{au}, qu'estó considerablament **reduisit** en aqueth periòde de conflictes.

En **1814**, mentre que l'armada francesa èra desroutada, la coalicion anglo-espanhòla comandada per Wellington qu'**assetgè** puish qu'aucupè Baiona.

Lo desvolopament deu **transport ferroviari** au miei deu **sègle XIX^{au}** qu'aviè lo deu torisme entà Biàrritz. Baiona que's virè meilèu de cap a la **siderurgia** dab las hargas d'Ador, çò qui reorientè las activitats deu pòrt. En **1951**, la descobèrta deu **jaç de gas de Lac** que'u portè un cèrt dinamisme : lo sofre e lo petròli qu'èran expediats despuish lo pòrt de Baiona.

L'**Academia gascona de Baiona** qu'í estó creada en **1926**. Qu'a per objècte d'encoratjar la recèrca e lo manteniment de totas las tradicions e de tots los usatges baionés, atau com l'usatge de la lenga gascona.

La mapa de las sèt províncias bascas dessenhada en 1863 peu prince Loís Lucian Bonaparte que plaça Baiona hòra de l'aira bascofòna. La lenga tradicionau de Biàrritz, Baiona e Anglet qu'ei l'occitan gascon segon l'Atlas lingüistic de Gasconha, mes que i a despuish tostemps ua hòrta preséncia deu basco pr'amor d'ua immigracion rurau de l'arrèrpaís bascofòne.

La carrèra deu Pòrt nau en 1913

Vista deu cai Jauregiberri despuish Niva – © Horge2005 CC BY-SA 4.0

Bibliografia

Documents redigits dab l'ajuda de Wikipedia.

Tolosa

Jean-Marc Olivier et Rémy Pech (dir.), *Histoire de Toulouse et de la métropole*, Toulouse, Privat, 2019.
Roux, J, *Histoire de Toulouse : des origines à nos jours*, Toulouse, Privat, 2011.
Michel Taillefer (sous la direction de), *Nouvelle Histoire de Toulouse*, Toulouse, Privat, 2002.

Bordèu

Alain Bouet, Bruno Dumézil, Michel Bochaca et Éric Suire, *Histoire de Bordeaux*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2019.
Christian Cau, *Petite histoire de Bordeaux*, La Crèche, Geste, 2013
Madeleine Lassère, *Histoire de Bordeaux*, Bordeaux, Éditions Sud Ouest, 2021.

Marselha

Jean Contrucci, *Histoire de Marseille illustrée*, Toulouse, Le Pérégrinateur éditeur, 2007.
Alèssi Dell'Umbria, *Histoire universelle de Marseille : De l'an mil à l'an deux mille*, Marseille, Agone, 2006.
Roger Duchêne, Jean Contrucci, *Marseille, 2 600 ans d'histoire*, Paris, Fayard, 1998.
Emile Temime, *Histoire de Marseille*, Marseille, Editions Jeanne laffitte, 2006.

Ais

Histoire d'une ville. Aix-en-Provence, Scéren, CRDP de l'académie d'Aix-Marseille, Marseille, 2008.
Noël Coulet, Florian Mazel (dir.), *Histoire d'Aix-en-Provence*, PUR, 2020.

Montpelhièr

Christian Amalvi, Rémy Pech, *Histoire de Montpellier*, Toulouse, Privat, 2015.
Dominique Balaÿ, Virginie Delaban, *Il était une fois Montpellier*, Fécamp, Éd. des Falaises, 2006.
Jeannine Redon, *Nouvelle histoire de Montpellier*, Cazouls-lès- Béziers, Edition du Mont, 2015.

Periguers

Anne-Marie Cocula (dir.), Michel Combet, Jean-Serge Éloi, Jean-Michel Geneste, *Histoire de Périgueux*, Périgueux, Fanlac, 2011.
Guy Penaud, *Petite Histoire de Périgueux*, La Crèche, Geste Éditions, 2013.
Guy Penaud, *Histoire de Périgueux*, Périgueux, Fanlac, 1983.

Limòtges

Laurent Bourdelas, *Histoire de Limoges*, La Crèche, Éditions Geste, 2014.
Michel Desforges, *Limoges : petite histoire d'une grande ville*, Saint-Paul, Lucien Souny, 2002.

Nîmes

Roland Andreani (collectif), *Nouvelle histoire de Nîmes*, Toulouse, Privat, 2005.
Francine Cabane, Danièle Jean, *Nîmes au fil de l'Histoire*, Nîmes, Alcide, 2019.
Eric Teyssier, Yann Guichaoua, *Nîmes: 25 siècles d'histoire*, Nîmes, Alcide, 2017.

Pau

Dominique Bidot-Germa, Cécile Devos et Christine Juliat, *Atlas historique de Pau : sites et monuments*, Atlas Historique des Villes de France, 2017.
Pierre Tucoo-Chala, *Histoire de Pau*, Toulouse, Privat, 1989.

Carcassona

Gauthier Langlois, *Dame Carcas, une légende épique occitane*, Carcassonne, Société d'études scientifiques de l'Aude, 2023.
Claude Marquié, *Petite histoire de Carcassonne*, Pau, éditions Cairn, 2020.
Christian Nique, *Précis d'histoire du languedoc-Roussillon*, Montpelhièr, CRDP de Montpelhièr 2007.

Baiona

Pierre Hourmat, *Histoire de Bayonne*, Bayonne, Société des sciences, lettres et arts de Bayonne, 1987.
Serge Pacaud, *Histoire de Boyonne*, La Crèche, La Geste, 2021.
Emmanuel Planes, *Bayonne, petits secrets et grandes histoires : Guide du promeneur curieux*, Bordeaux, Sud-Ouest, 2021.
Josette Pontet, *Histoire de Bayonne*, Toulouse, Privat, 2000.

opuole eu mac ben sai. Que null pro damo
no ai.

Anceis mes esquive fera. On eu plus li clam
merce. Estai ben p que nabste. qros cors q no
di folia. Que meinz ual uns ans dun dia.
p qm sui mes enassai. Sual bon iorn tro
barn.

Eia nome penedera. samors no fos tat ab
me. Edonc car no tir mo fre. Que fols es q
nos chastia. Oimais qm castigaia. Que tot
mora olamai. Que ia nom partia.

Qar atot dia ses meza. Cella qui reten absē.
Et ella te qm rete. qras de la bella paria. O
li mas plus enuohra. no ai pro eqm uoill o
mai. pois son bel senblan ni fai.

Dieu prex esaita maria. O que nabiat fia.
De narbona queill ton iai. Eill cresca so pt
ueia.

Pene del puoi. XVI.

O iorn qus indopna p
meurim. Quāt a uos
plac que me laisset ue
zer. parti mo cor tot
dautre pensam. Eforō
ferm en uos tuis mei
uoler. Caissim pauzet
donna el cor lemeia. A

bum touz ric et abun simples gar. qm eqar
es mi fezeist oblidar.

Quel gran beutat el solatz daumen. El cō
tes dig eill amozes plazer. Qm saubest far
menblozō si mon cen. Quanc pois hora dō
pna nol puoe auer. Auos lautrei donna cui
moz fis cors merceia. p enātir uostre pretz
7 homar. Auos ni ren com muelz n pot amā.

Ecar uos am dōpna tan finam. Q dautra
mar nom dona moze poder. qrac arem da
cab autras cor teignen. Don cing de ni la
grieu dolor auer. pois quat cōfir de uos cu

Eges mal trags nom fai espauen. Sol
encuit em a uida auer. De uos donna cal
iaurimen. Au li maltrag ni son ioi epl
Sol paissō car sai camors autria. Que f
amānz deu grans tort pdonar. Egen se
ir maltrag p guazaig far

A si ez ia donna loza qm ueia. Que p
ce ni uoillaz tant homar. Q sol am
deingnos apellar.

Lois daragon aquel que trobet. si ac
amfos. Efo lo p muez reis q fo en arago
demaimō berrengier que fo coms de ba
lona. Que cōques lo regusse darago
tolc alarazins. Et anet se coronara son
Equāt sen uenia el mou en poimō. al
sanz dalmaz. Efo fils fo faz reis. Amfos
fo pane del rei penre. lo qual fo pane d
reiacme.

Et matas guilas m
dat. Gauz edepoz
lat. Q p ugiere ep
Ep folles ep floz.
tēmp quez refreica
Aug alegrar chāta
qrac al meu chā n
ni glaz. Nom not
ma uida elatz. Ni

mas diens 7 amoz.

Eper so ges nom desplat. lo bel temp
la clartat. Ni touz chans quez pel plai
dels ausels ni la uide. Caissim son al
laissat. Ab una delas meilloz. Qn lei
senc ebeutat. p qm hdon tot quan fa
jois els prex elac honors.

Em trop ricas uolūtāt. Ses moz cors
ioi laussat. qrac n sai si ses feudat. qm
dūnz opoiz. Ograns senc amesuāt
altre damoz. Quanc de loza qm
qrac n destreic amustat. Num
s ni doloz.

Qant ni destreis la beutat. sa procc
bontat. Qu nam mais soffrren pa
concedane edolor. Que dautra

